

John P. de Vries

aal 1: 50 000

nur gaans

landache nglen

HUTSEN

Historische Kring Bommel

Kringblad

Jaargang 16, nr 1.
Januari 2006

Straat en Huusweg

Gewone weg

Dijk

Voetpad

+ Kerk & Molen

U B B E R G E N

Historische Kring Bommel

Uitgave ten behoeve van de leden, jaargang 16 no 1.
DATA DRUK Gendt
ISSN 1384-9271

Inhoudsopgave:

Woord van de voorzitter	1
Kopen bij De Spar is sparen bij de koop	2
Aanwinsten	19
Nieuwe huisnummering in onze gemeente	20
De tuinbouw en fruitteelt in de gemeente Bommel in de crisisjaren 1929-41 ...	22
Een krantenknipsel (43)	29
Uut de ouwe deus - De Hoenderik	34
De 10 ^e Uitgaansdag Ouden van Dagen Haalderen	36
Thema-avond archeologie – Een kasteel onder Liduina	38
De Geldersche Tramwegen (deel 1)	40
Oud archiefmateriaal (23)	60
Straatnamen in Bommel – Het Hoog en de Hoogselaan	62
Kalenderactie 2006	63
Blijft eraf! – Een bijzonder vervolg	64
't Is historisch (20) – De juiste papieren?	66
Internetwetenswaardigheden	67
Contributie 2006 nu alvast betalen? Heel graag!	68
Toespraken bij een huwelijk	68
Agenda	68
Boeken	70
Advertenties	72
Colofon	

Dit is de vierenvestigste uitgave van het Kringblad. Het overnemen van (delen van) publicaties is toegestaan, onder vermelding van de bron.

Het voornemen bestaat het volgende nummer begin mei 2006 te laten verschijnen. Kopij voor dat nummer is welkom en kan bij de redactieleden of bij het secretariaat worden ingeleverd. Als uiterste datum voor het inleveren van kopij willen wij graag 1 april 2006 aanhouden.

Woord van de voorzitter

Bij het eerste nummer van dit nog nieuwe jaar past het dat ik u, mede namens alle bestuursleden van de kring, een voorspoedig 2006 toewens. Een jaar in goede gezondheid en ook een jaar waarin u er in slaagt uw goede voornemens uit te voeren.

Wij hebben bij de kring ons eerste goede voornemen al weer gerealiseerd. Voor u ligt ons Kringblad no. 1 van 2006. Een januarinummet met daarin een mooie bijdrage van Ron van Maanen, streekarchivaris in de West-Betuwe: een eerste kennismaking met een voor ons nieuwe auteur die naar meer smaakt. En een blad met verder een groot aantal gevarieerde artikelen, zoals u dat de laatste jaren van ons gewend bent.

Bij de overgang naar een nieuw jaar past ook een korte terugblik. We hebben in 2005 weer een aanzienlijke ledengroei gerealiseerd, ook al verloren we toch een aantal leden door opzegging en helaas ook door overlijden. We schreven drie lezenswaardige Kringbladen vol, we organiseerden drie interessante lezingen en we verkochten een mooie oplage van onze prachtige jaarkalender. Verder deden we aan enkele projecten mee en waren we present op diverse presentaties. Eén goed voornemen realiseerden we echter niet: onze inmiddels toch vaste jaarlijkse excursie schoot er in 2005 bij in. Dat had alles te maken met de drukte in de activiteiten voor de vereniging en het soms samenlopen daarvan met gebeurtenissen en omstandigheden in werkkring en privé-situatie.

We denken echter dat we het overslaan van de excursie met u kunnen goedmaken. Bij dit Kringblad ontvangt u als lid een extra uitgave van de kring cadeau! Aanhakend op het feit dat onze buurgemeente Nijmegen haar 2000-jarig bestaan viert, heeft ons lid Rob Croes uit Nijmegen, een wandelroute in elkaar gezet: wandelen hóórt nou eenmaal bij Nijmegen. De routebeschrijving voert de wandelaar langs -vooral- het Romeinse verleden van deze stad. Aan de hand van de opgenomen afbeeldingen en tekst doet de recreant letterlijk 'gaandeweg' op een aantrekkelijke wijze in kort bestek veel informatie op over de geschiedenis van Nijmegen. Wij weten zeker dat wij velen van u een plezier doen met deze extra uitgave, die door ons in een vertrouwd jasje is gestoken. Degenen onder u die wellicht niet meer zo goed ter been zijn dat ze de wandelroute kunnen volgen, denken we in ieder geval plezier te doen met de in het blad opgenomen geschiedschrijving, die op zich al de moeite waard is.

Voor 2006 hebben we overigens wel weer een excursie op ons lijstje met voornemens staan. We gaan zien of het nu lukt!

Marc Kocken

Kopen bij De Spar is sparen bij de koop

Veel mensen uit Bemmelen zullen zich nog de Sparwinkel herinneren, die gevestigd was in het vroegere gemeentehuis, waar nu de zaak van Eltink is. Minder mensen zullen De Spar verbinden met de naam van de eerste eigenaar, de heer Ben Ebbers. En slechts enkelen zullen een verband leggen met het toenmalige café 'Het Hertenkamp' of in de volksmond 'café en zaal Ebbers'. Maar al die bedrijvigheid begon aan de noordoostzijde van de Dorpsstraat met een kapperszaak.

Piet Ebbers, de kapper

Aan de noordoostkant van het gemeentehuis stonden voor de oorlog aan de Dorpsstraat diverse panden, waarvan de meeste door oorlogshandelingen verdwenen zijn. Links van het gemeentehuis stond de boerderij van de familie Verweijen, waarin nu cafetaria 'Moos' is gevestigd. Daarnaast kwamen achtereenvolgens Ten Brinke's groentewinkel en de dames Gitzels. Dan kwam de kapperszaak van Piet Ebbers en op de hoek van de Loostraat het pand van Verweijen, waar na de Tweede Wereldoorlog 'Het Wapen van Bemmelen' zou komen. Na de oorlog zijn niet alle panden herbouwd. De ruimte werd herverkaveld en naast 'Moos' kwam de straat De Pollenbrink te liggen.

De scheersalon van Piet Ebbers. In de deuropening Johan Peters. Staand Piet Ebbers en zittend Maria Ebbers-Peters met Ben op schoot.

Piet Ebbers was oorspronkelijk laarzenmaker. Maar het kappersvak trok hem meer aan en dus bouwde hij de winkel om in een kapperszaak. Zijn latere zwager Johan Peters, die kapper van beroep was, kwam hem helpen. Piet Ebbers trouwde met Maria Peters, op 10 mei 1918. Ze hadden de kapperswinkel, die ze oorspronkelijk gehuurd hadden, gekocht voor f 2.800, voorwaar een groot bedrag in die tijd. Maar ze konden zich nu eigenaars noemen van een zakenpand in de Dorpsstraat! In dit huis werden de vier oudste kinderen geboren: Ben, An, Jan en Francine.

Naar de overkant van de straat

Het pand waarin de kapperszaak was gevestigd werd te klein voor het groeiende gezin. Piet Ebbers was echter een ondernemend man. Hij kocht een groot stuk grond aan de overkant van de Dorpsstraat, dat helemaal doorliep tot aan Sandershof. Daar liet hij in 1924 een nieuw pand bouwen.

Het nieuwe pand aan de overzijde van de Dorpsstraat.

Dat moest voldoende ruimte bieden om een kruidenierswinkel, een café en een kapperswinkel met tabakszaak onder te brengen. De oude kapperszaak werd verkocht aan de heer A.L. van Dinteren. Die was vroeger door ziekte mank geworden en hij moest dus voor een zittend beroep kiezen. Hij werd schoenmaker. Later nam zijn zoon Frans de schoenmakerij over.

Voor de schoenmakerij van Van Dinteren. We zien de kleine Frans van Dinteren aan de hand van zijn tante Dina van Beek. De oudere mevrouw is Grada Houtermann.

De nieuwe kapperswinkel deed goede zaken. Piet Ebbers kapte en schoor de heren, bijgestaan door zijn zoon Jan, en zijn vrouw Maria verzorgde de kapsels van de dames in Bemmelen. Het cafégedeelte werd in 1932 uitgebreid met een feestzaal, die bekend werd onder de naam 'Zaal Ebbers'. Met man en macht werd er gewerkt in het familiebedrijf. Ben was voorbestemd om kruidenier te worden, terwijl Jan later de kapperszaak zou overnemen. Voorlopig werkte hij nog, samen met Thé Graven, als leerling

bij zijn vader Piet. Thé zou later voor zichzelf beginnen als kapper en tabakswinkelier. De meisjes werkten zowel in de winkel als in de huishouding en de oudsten voedden de jongsten op.

Het gezin Ebbers

Het gezin Ebbers groeide gestaag verder. Eerst werden nog Tiny, Ton en Riet geboren. Daarna kwam de tweeling Piet en Cobi en als tiende, vier jaar later, hekkensluiter Theo. Het waren moeilijke tijden in de dertiger jaren, de crisisjaren. Alle kinderen werden ingeschakeld om mee te werken en zo het hoofd boven water te houden. Zo ging Ben al

op zijn elfde jaar op de transportfiets winkelboekjes bij de klanten ophalen en boodschappen wegbrengen. Er werden blokken op de trappers gemonteerd, want anders kon de jongen er niet bij. Het zadel kon niet al te laag gezet worden, want in dat geval kon hij niet meer over de mand, die voorop de transportfiets was gemonteerd, heen kijken.

Piet Ebbers.

Maria Ebbers-Peters.

Het stukje Dorpsstraat, waar zich alles afspeelde. Links Café Bouwman, in het midden het gemeentehuis, dan het pand van Verweijen en rechts de zaak van Ebbers.

Ben had veel belangstelling voor de kruidenierszaak. Toen hij van de lagere school af kwam, moest hij meteen volop aan het werk. Toch wist hij in avondstudie de voor het kruideniersvak benodigde diploma's te halen.

Tijdens de oorlog

Op een kwade zondagmorgen in 1942 brak er brand uit in het grote pand van Ebbers. Er bleef weinig meer van over dan een ruïne. Maar Piet Ebbers bleef niet bij de pakken neerzitten. Hij liet het hele pand herbouwen door timmerman/aannemer Arend Koenders, waarbij hij zelf zoveel mogelijk mee hielp. Het bovenste gedeelte werd verder opgetrokken en vergroot, waardoor er een grote en twee kleinere slaapkamers bij kwamen. Dat was wel nodig vanwege het grote gezin.

De kapperszaak, die links naast het pand was aangebouwd, mocht van de gemeentearchitect Charles Estourgie niet worden herbouwd. Nu staat ongeveer op die plek een Chinees restaurant. Jan, de kapper, heeft toen zijn bedrijf tijdelijk verplaatst naar de serre in het huis van caféhouder Frans Derksen. Momenteel is in dat pand (Dorpsstraat 41) de ABN-AMRO gevestigd. Een gedeelte van de feestzaal van Derksen werd tijdelijk afgeschermd en ingericht als noodonderkomen voor de familie Ebbers.

Toen de bezetters op 13 mei 1943 bevalen, dat de Nederlanders allen hun radio's moesten inleveren, werd de herbouwde feestzaal van Ebbers

gebruikt als opslagplaats voor deze apparaten. De kinderen van Ebbers speelden wel stiekem met die ingeleverde radio's. Of ze er geluid uit konden krijgen is zeer de vraag, want lang niet altijd was er de benodigde elektriciteit en de kwaliteit van de ingeleverde toestellen was meestal bar slecht. De mensen leverden immers zo veel mogelijk oude rommel in en hielden hun goede toestellen thuis.

Op een dag werd de familie Ebbers opgeschrikt, doordat de politie en een stel Duitse militairen kwamen om Ben op te halen voor werk in Duitsland. Ben sliep voor de veiligheid 's nachts, in de buurt, bij de familie Klep. Door de herrie werd hij wakker. Op de fiets vluchtte hij via Sandershof naar De Pas, waar hij onderdak vond bij de familie Van Meegen. Van daar kwam hij via in Winssen terecht, waar hij twee jaar ondergedoken gezeten heeft.

Ben Ebbers op 18-jarige leeftijd.

Tijdens de gevechten, die volgden op de Slag om Arnhem werd er weer veel vernield. Men moest evacueren. De familie werd uit elkaar gerukt. Men vluchtte naar Nijmegen, Heesch en Neerbosch, maar niet iedereen kwam op dezelfde plaats terecht.

Meteen na de bevrijding

Zo snel mogelijk na de bevrijding probeerde het gezin de boel weer zo goed en zo kwaad het ging op te bouwen. Ben was op 25 mei 1945 al uit Winssen terug naar Bommel gekomen. Hij ging meteen aan de slag. Kruiwagens vol puin, kapotte meubelen en resten van huishoudelijk gereedschap werden weggereden. Henk Stoffels heeft met hulp van anderen het gehele bovenhuis opgeknapt. Daarna zijn Piet's zoon Jan, die inmiddels getrouwd was, en Henk Stoffels met zijn vrouw daar voorlopig in gaan wonen, tot er andere woonruimte gevonden zou worden. Beneden woonden vader en moeder Piet en Marie Ebbers met de andere negen kinderen.

De kruidenierswinkel moest zo snel mogelijk weer in bedrijf, want de Bommelse bevolking kwam geleidelijk aan terug vanuit de evacuatieplaatsen en er moest natuurlijk eten op tafel komen. Planken lagen overal en de eerste winkelschappen waren snel getimmerd. Pas later was er aan glas te komen

en werd de winkel winddicht gemaakt. Met de Engelse militairen werd een oude vleessnijmachine en een weegschaal geruild. Vanaf een centraal punt in Lent konden levensmiddelen worden gehaald. Daar was een grossierspost ingericht, waar alle Bemmelse kruideniers, die terug gekomen waren,

inkochten. In verhouding tot de omzet voor en tijdens de oorlog kreeg iedere kruidenier een toewijzing voor een bepaalde hoeveelheid artikelen. Er was iemand in Bommel, die toevallig nog een kar bij huis had staan en die mocht Ben lenen om de kruidenierswaren in Lent op te halen.

Het na de oorlog herbouwde pand.

Gelukkig kon hij die waren 'op krediet' kopen. Na enkele weken kon Ben zijn schulden in Lent betalen en was er wat geld om nieuwe voorraad in te slaan. Ben wist aan een oude fiets te komen en ging op zoek naar nieuwe klanten. Hij fietste het dorp en de omgeving rond om te zien, wie er al terug was vanuit zijn evacuatieadres en probeerde die als klant te winnen. Natuurlijk kreeg hij veel hulp van vader Piet en van zijn overige familieleden.

De Spar

Kort voor de oorlog deed De Spar haar intrede in de Betuwe. Piet Ebbers had zich daar al in 1935 bij aangesloten. Het was een in- en verkooporganisatie, waarbij zelfstandige kruideniers zich konden aansluiten. De Spar zorgde voor inkoop van de kruidenierswaren en verzorgde reclame. Heel bekend in die tijd was de strip in de krant over Baron Spaargaren, die telkens Sparzegeltjes vond en die zorgvuldig opplakte, waardoor hij steeds rijker werd. De slogan uit die tijd was "Kopen bij De Spar is sparen bij de koop".

Sparzegeltjes. Ze waren er ook met andere waarde.

Al gauw na de oorlog nam Ben de kruidenierszaak van vader over. Maar vader Piet bleef ook nog veel doen. Jan bleef werkzaam in de kapperszaak. Toen het gezin Klep ging emigreren, kwam hun huis waarin een kapperszaak gevestigd was geweest, vrij. Jan sprong daar direct op in, nam het pand over en vestigde daar een dames- en herenkapsalon.

Het café

Toen de kapsalon uit het huis van Ebbers was verdwenen, kwam er ruimte. Piet Ebbers en zijn vrouw Maria beheerden het café en vooral dankzij Maria liep het café uitstekend. Zij had er echt slag van om met klanten om te gaan. Toen er een biljart werd aangeschaft, liep het nog beter. Zoon Piet moest al jong helpen in het café en hij werd wel eens gezien als de opvolger van zijn vader. Maar Piet werd uiteindelijk tandtechnicus en verdween uit de zaak.

Verkering

Op een dag was er een ledenvergadering van Spar-winkeliers. Daar gingen Piet Ebbers en Ben naar toe. Op die vergadering was ook de Gendtse Spar-winkelier Jan Aarntzen aanwezig, met zijn dochter Truus. Daar maakten Ben en Truus voor het eerst kennis. Maar voorlopig zou het daar bij blijven.

Er was een bedrijf, dat allerlei bliken gebruiksvoorwerpen maakte. Zo maakte men er schepjes voor de winkel. Die werden gebruikt om suiker, zout, meel en dergelijke in zakjes te doen. Op een dag werd een hoeveelheid van die schepjes afgeleverd bij Ebbers en degene, die ze afleverde moest ook nog met een paar exemplaren naar De Spar in Gendt. Ben bood aan die scheppen in Gendt af te leveren. "Ik zie ze wel eens voorbij fietsen om in Lent bonnen af te gaan leveren," zei hij. Maar eigenlijk wilde hij graag een voorwendsel hebben om haar nog eens te zien. Dat gebeurde op de volgende zondag. Ben fietste naar Gendt. Hij mocht even binnen komen en hij kwam met Truus aan de praat. Truus wilde graag naar het lof en Ben wilde wel met haar samen in de richting van de kerk fietsen. Onderweg kletsten ze zoveel, dat er niet meer aan het lof werd gedacht. Al fietsende kwamen ze ongemerkt in Nijmegen terecht. Daar gebruikten ze iets en daarna bracht Ben haar weer naar Gendt terug. Gespreksstof genoeg. Ze kregen verkering en in 1947 zijn ze getrouwd. Omstreeks die tijd kregen Henk en Fien Stoffels een noodwoning en kwam dus de woonruimte op de bovenverdieping vrij. Daar trok het pasgehuwde paar toen in. "Het was er klein en druk," vertelde Truus, "het leek wel een kazerne!" De kinderen werden hier geboren. Dat waren Piet jr., Rony en Maria.

Een nieuwe winkel

Door het huwelijksfeest was een fiks gat geslagen in de financiële reserves van de familie. Maar daarom niet getreurd. Via een 'schadeboekje' kwam er weer een beetje geld binnen. In zo'n schadeboekje stond aangegeven wat de oorlogsschade aan huis en bezittingen was, die iemand persoonlijk geleden

had en naar aanleiding daarvan kreeg men een tegemoetkoming in de herstelkosten. Daarop werd verder geborduurd. Truus kwam in de winkel werken en ook vader Piet sprong geregeld bij. Er kwamen echter nieuwe winkels in het dorp, waardoor de klandizie gedeeld moest worden. Bovendien waren er extra kosten, zoals belastingen en een baby op komst. De drogisterij-erkenning werd ingetrokken en ondertussen was er behoefte aan een nieuwe snijmachine en een nieuwe koelkast. Er kwamen aanvullende schadeboekjes en Ben had een levensverzekering, die beleend kon worden. Daardoor konden de snijmachine en de koelkast aangeschaft worden.

Zo'n koelkast werkte in die dagen nog niet elektrisch, maar met staven ijs, die van een bedrijf in Nijmegen werden betrokken. De vrachtrijder bracht ze mee uit Nijmegen. Hij kwam dan de winkel inlopen met een ijsstaaf van een meter lang en zo'n twaalf centimeter dik en breed op de schouder. Die was verpakt in papier. De staaf begon onderweg echter al iets te ontdooien en de vrachtrijder kreeg daar dan een natte rug en natte mouwen van. Daar deed echter niemand moeilijk over. Vaak droeg hij een doek tussen de ijsstaaf en zijn schouder om het meeste water op te vangen. Er gingen twee staven in een koelkast en die moesten wekelijks vernieuwd worden.

Zo langzamerhand werd de winkel te klein. En Ben en Truus hadden inmiddels drie kinderen, zodat de bewoning op de bovenetage ook aan de krappe kant werd. In die tijd besloot de gemeente zich in 'De Kinkelenburg' te

vestigen. Tijdens de openingsfeesten van het nieuwe gemeentehuis werd een etalagewedstrijd gehouden. Ben bouwde het snoephuisje van Hans en Grietje en won daarmee de derde prijs.

Het snoephuisje van Hans en Grietje voor de etalagewedstrijd.

Het oude gemeentehuis, gebouwd in 1841, werd te koop gezet

Op een dag, een poosje later, zei vader Piet: "Ben, jongen, dat oude gemeentehuis staat al een poos leeg en het schijnt onverkoopbaar te zijn. Bied maar eens geld. Ik zal je wel helpen." Met lood in de schoenen vanwege alle risico's, maar toch vastberaden om het gebouw zo goedkoop mogelijk te krijgen, ging Ben naar burgemeester Van Elk. En het ongelooflijke gebeurde.

Het gemeentebestuur wilde graag van het gebouw af en Ben kocht het voor f 10.000 vrij op naam. Na enkele dagen kon de familie Ebbers zich de bezitter van een groot pand noemen. Het stond op een goed punt en dat was veel waard. Maar er moest natuurlijk nogal wat aan verbouwd worden. Het gebouw was als gemeentehuis in gebruik geweest en niet als winkel. Verder was er, in afwachting van de verhuizing naar een nieuw gemeentehuis, door de gemeente weinig onderhoud meer gepleegd.

Ben tekende een nieuwe inrichting, alsof hij architect was. Dat gebeurde 's nachts, want overdag had hij geen tijd. Toen moest er gebouwd worden. Maar een nieuwe inventaris was duur. Hoe betaal je die? Er werd overlegd met Arend Koenders, de timmerman, over het maken van schappen en stellingen door van oud materiaal gebruik te maken. Maar daar wilde Koenders niet van horen. Hij was een goede vriend van vader Piet en hij had veel vertrouwen in Ben. Hij zei: "Jongen, ik maak een hele nieuwe inventaris voor je en tegen de tijd dat je het betalen kunt, reken je maar af. En als je het niet redt, heb ik pech gehad." Dat was natuurlijk fantastisch. Maar toen moesten de schappen nog gevuld worden. Ook dat was een probleem en met zorg in het hart zag Ben de openingsdatum steeds dichterbij komen. Maar drie dagen voor de opening kwam De Spar met een vrachtwagen vol artikelen op krediet. Burgemeester Van Elk opende de winkel op 25 november 1954.

Bij de opening van de nieuwe kruidenierswinkel. Vlnr.: Een gast namens De Spar, burgemeester Van Elk, Jan Aarntzen de schoonvader van Ben, zijn broer Piet Ebbers, Truus Ebbers-Aarntzen en Ben Ebbers. De kinderen op de voorgrond zijn Piet en Rony.

Als vader Piet Ebbers vanuit zijn woonhuis naar de overkant keek, was hij altijd vervuld van trots. Die prachtige zaak van zijn zoon, dat was nog mooier dan televisie, meende hij. Hij heeft er nog van kunnen genieten tot aan zijn overlijden in 1968.

De Sparwinkel in het oude gemeentehuis in de tweede helft van de zestiger jaren.

Zelfbedieningswinkel

De Spar had inmiddels een nieuwe winkelformule geïntroduceerd: De Spar Zelfbediening, kortweg Spar ZB. Dat was een geheel nieuw fenomeen, waar zowel de klant als de winkelier aan moest wennen. In de buurt was alleen de winkel van Zijlstra in Arnhem een zelfbedieningszaak. Die had succes en dat inspireerde Ben natuurlijk ook. Hij ging er kijken en kwam enthousiast terug. Maar Ben moest wel een speciale cursus volgen. De winkel moest anders ingericht worden. De klanten moesten langs de schappen lopend hun boodschappen zelf kunnen pakken. Alles moest voorverpakt zijn. Dagelijks stonden Ben en het personeel suiker, zout, snoep, koekjes, bloem, vermicelli, enz. af te wegen en in zakken te verpakken. Dat moest zodanig gebeuren, dat de zakken niet konden openvallen. Er werd zelfs eigen azijn gemaakt. Er was een grote fles geconcentreerde azijn. Met water verdund, werd die in flessen gedaan voor de verkoop. Vleeswaren werden niet van tevoren verpakt, maar klaargemaakt waar de klant bij stond. De winkel stond bekend om de kwaliteit van de fijn-gesneden vleeswaren.

Vlnr.: Ben Ebbers, Jan Huisman en Elly Alofs.

Er waren klanten, die niet gediend waren van zelfbediening en die een andere kruidenier zochten. Anderen kwamen juist weer op de zelfbediening

af. Er werden uitgekiende reclameweken gehouden en dat werkte. De klanten kwamen. Maar daardoor werd de winkel te klein. De paden tussen de stellingen moesten ruimer gemaakt worden om er met een winkelwagentje tussen door te kunnen rijden. Er kwam een groenteafdeling bij.

Natuurlijk werd er uitvoerig reclame gemaakt, vooral om de zelfbedieningswinkel te promoten. Hier reikt Ben een cheque uit aan een gelukkige mevrouw Nanlohy, die een prijsvraag heeft gewonnen.

Het gezin Ebbers ging boven wonen, in de vroegere raadszaal, teneinde de gehele benedenverdieping als winkel in gebruik te kunnen nemen. De indeling in allerlei vertrekken die nog bestond vanuit de tijd dat het gebouw als gemeentehuis in gebruik was, moest worden aangepakt. Zo was er voortdurend wel iets te verbouwen. Op een zeker moment was zelfs de trap naar boven verdwenen en moest het gezin zich behelpen met een ladder om boven te komen.

Het personeel

Voor Ben en Truus kwam het personeel op de eerste plaats. De meesten werkten jarenlang in de Sparwinkel. "Ebbers was een zakenman, voor wie je graag werkte," vertelde Elly Huisman. Truus kocht een heel stel schorten voor het personeel. Ze had witte, gele, blauwe en grijze schorten. Iedere dag werd een andere kleur gedragen en die van de vorige dag gingen dan in de was. Zo wist ze zeker, dat de schorten schoon waren. "De meisjes zijn het visitekaartje van de zaak," zei Truus, "dus moeten ze er netjes uitzien." Truus was zeer begaan met het personeel. Wie momenteel de fotoalbums van haar doorbladert, komt van de meeste vroegere personeelsleden trouwfoto's tegen. Die worden als een kostbare herinnering gekoesterd.

Als er een vrachtwagen met nieuwe voorraden kwam, hielp het hele personeel met het lossen. Iedereen moest onthouden wat hij of zij naar binnen gedragen had, zodat na het lossen bekend was wat er allemaal uit de vrachtwagen gekomen was.

Ben Ebbers en zijn vrouw Truus staande voor de winkel. Op het balkon het personeel. Vlnr.: Marietje Bekker, Beppie Huisman, Jan Huisman, Elly Alofs, Maria Heijmen, Bert van Merwijk, Suze Janssen en Corrie Smits. Foto uit 1966.

's Zaterdags na winkelsluiting moest de winkel schoongemaakt worden. De jongens schrobden dan de vloer met groene zeep en de meisjes dweilden de vloer na. Dit gebeurde ook buiten de winkel met de stoep langs de etalages. Daarna werd er nagepraat over de afgelopen week. De mannen kregen dan een flesje bier en de meisjes mochten een reep chocola of een sinaasappel uitzoeken. Als de week werd afgesloten, had Ben bij

de kassa bosjes afgestapt geld liggen, voor ieder personeelslid een stapeltje. Iedereen wist welk stapeltje voor haar of voor hem was. Omdat iedereen full-time werkte, werd er naar leeftijd uitbetaald. "Soms keek je wel eens naar het stapeltje van een ouder iemand," zei Hennie Ebben. "Die verdiende dan in onze ogen heel veel en daar zag je dan naar op."

De winkelboekjes

In zogenaamde winkelboekjes werden de bestelde en geleverde artikelen opgeschreven. Eens per maand werden die afgerekend. Dat gaf wel eens problemen. Er waren mensen, die van een maandsalaris leefden en die tegen het eind van de maand nauwelijks geld genoeg hadden om de winkelboekjes -waarin de bedragen flink konden oplopen- te kunnen afrekenen. Een goede klant schrok eens bij het afrekenen. "Ik heb het geld op, ik kan het eigenlijk niet betalen. Hoe moet ik nou verder?" verzuchtte ze, terwijl ze afrekende. Ben gaf haar het geld dat ze al gegeven had terug en zei: "Betaal dat later maar." Na een poos kon ze de rekening met volle

spaarkaarten voldoen. Er was echter fors renteverlies op de winkelboekjes, doordat er pas veel later betaald werd dan gekocht. En de administratie kostte tijd en dus geld. Daarom heeft Ben de winkelboekjes afgeschaft. De aankondiging daarvan ging meteen gepaard met een aantal prijsverlagingen, omdat de kosten van de winkelboekjes wegvielen, en met een stevige reclamecampagne. Tegenwoordig gebruikt niemand die boekjes meer.

Op bijzondere zondagen was de winkel ook geopend, zoals hier op kermiszondag. Vlnr.: Riekie van Swaay, Jan Huisman, Truus Ebbers. Op de voorgrond Maria Ebbers, dochter van Ben en Truus.

Het slot van het tijdperk Ebbers

De winkel liep uitstekend en doordat er steeds meer mensen in Bemmelen kwamen wonen, kwamen er ook steeds meer klanten. Om tegemoet te komen aan de toenemende drukte moest de winkel telkens weer verbouwd worden. Het ging daarbij zowel om uitbreidingen als om verbeteringen van de inrichting. De zaak groeide de familie Ebbers wat boven het hoofd. Ben raakte overspannen. Zijn zoon Piet had de kruideniersvakschool achter de rug. Die nam de inkopen van vader over, zodat deze weer tijd kreeg en plannen begon te maken. Ben kreeg echter last van chronische bronchitis. Dat werd steeds erger en de dokter had Truus al eens aangeraden Ben goed in de gaten te houden. Ben had een volgende uitbreiding van de zaak in gedachten, maar Truus wilde zich niet nog meer sores op de hals halen. Hun zoon Piet had uiteindelijk toch geen zin in een kruideniersbedrijf en wilde gaan studeren. Na lang en diep nadenken, besloten Ben en Truus Ebbers in 1973 de zaak voor wat hen betreft te beëindigen. De Spar eerde Ebbers met de gouden Sparspeld. Ieder lid van het personeel kreeg een getuigschrift mee.

De periode Huisman

In 1959 sprak Ben Ebbers Jan Huisman aan bij het verlaten van de kerk met de vraag of hij bij De Spar wilde komen werken. Jan werkte in die tijd bij Van Mook, maar verandering stond hem wel aan. Omdat hij pas 17 jaar was, wilde hij eerst met zijn ouders overleggen. Die hadden geen bezwaar en zo kwam hij in dienst bij de familie Ebbers.

In eerste instantie fietste hij rond met de transportfiets om boodschappen te bezorgen en de winkelboekjes op te halen. Bij de familie Ebbers werkte Leida Heijmen als hulp in de huishouding. Toen echter bij haar zus in Haalderen het gezin groter werd, ging ze daar werken. Op een verjaardag kwam ook Truus Ebbers feliciteren. Zoals gewoonlijk op zoek naar goed winkelpersoneel wist zij, dat Leida's zus een dochter had, wiens handen niet verkeerd stonden: Elly Alofs. "Wat zal Elly gaan doen na de VGLO-school?" vroeg Truus aan haar vroegere hulp. "Wel, die zal wel gaan werken," was het antwoord. De vader van Elly Alofs had in Haalderen een winkel. Hij verkocht meubels, verf, behang, speelgoed, enz. Elly was dus gewend om nu en dan in een winkel te werken en dat deed ze graag. Ze werd op 1 september 1962 15 jaar en op 3 september begon ze bij De Spar in Bommel.

Tussen Elly Alofs en Jan Huisman bloeide iets moois op in de winkel. Toen Jan kort daarna in militaire dienst moest, werd het voor de rest van het personeel al snel duidelijk. Als Jan met verlof even in de winkel kwam, dan begon Elly meteen te blozen. Tijdens een van de dansavonden bij Janssen kreeg Jan met Elly verkering.

Op een dag vroeg Ben Ebbers of Jan en Elly boven de winkel wilden gaan wonen. Ben en zijn vrouw hadden een nieuwbouwhuis aan de Willem Jansenstraat gekocht, waar beiden tot rust konden komen en waar Ben zich meer kon wijden aan zijn grote hobby's pianospel en tuinieren. Ben wilde toch graag, dat er vertrouwde mensen in die bovenwoning woonden, aangezien de toegang tot die woning via de winkel liep. Op 21 april 1972 trouwden Jan en Elly Huisman en na een kleine verbouwing betrokken ze de bovenverdieping van het winkelpand. Jan vond het heel speciaal om te wonen op de plek, waar zijn ouders indertijd waren getrouwd. Immers de woonkamer was een gedeelte van de vroegere raadszaal. Toen de familie Ebbers in 1973 besloot er uit te stappen, wilde Jan Huisman de winkel wel overnemen. Ben Ebbers verhuurde de winkel aan De Spar en die organisatie verhuurde het pand weer aan Huisman. Wel moest Huisman de inventaris en de winkelvoorraden overnemen van Ebbers. Na enige aanpassingen werd de winkel op 15 november 1973 heropend.

In 1976 werd Karin geboren. De serre van de bovenwoning was ingericht als kantine voor het personeel en daar stond Karin dan in de box. Er was vrijwel altijd wel iemand die pauze had en de kantine opzocht. Het kind verveelde zich nooit en menigmaal werd ze door een personeelslid uit de box getild en op schoot genomen. In 1978 kwam het tweede kind: Audrey. Toen ze wat groter werden, was er heerlijk veel ruimte om te spelen. Er was een grote hal, een gedeelte van de voormalige raadszaal, waar ze konden rolschaatsen en zelfs met de driewieler fietsen! En als de winkel gesloten was en Jan en Elly boven zaten, konden de kinderen beneden 'echt' winkeltje spelen.

Jan Huisman met zijn dochter Karin bij de vleeswaren.

Ook Jan en Elly Huisman werkten met hart en ziel in de winkel. Als de kinderen 's avonds in bed lagen, liepen ze de winkel nog even door. Er was altijd van alles te doen. Restanten van artikelen, die in de reclame geweest waren,

moesten worden opgeruimd. Nieuwe artikelen moesten worden klaargezet, reclameplaten werden geschreven en opgehangen. De Spar stond vooral bekend om de fijne vleeswaren, waarmee de traditie van Ebbers werd voortgezet.

Ben Ebbers kwam een paar dagen per week helpen in de groenteafdeling en met de administratie. Ondertussen was de familie Ebbers nog een paar keer verhuisd. Nadat ze naar Elst waren verhuisd, kreeg Ben longkanker. Hij overleed op 11 augustus 1989.

Henny Ebben

Henny trad al op heel jonge leeftijd bij De Spar in dienst. Daar mocht hij van Ebbers de groenteafdeling verder uitbouwen. Later trouwde hij met de dochter van Ben, Maria Ebbers. "Hij is getrouwd met de dochter van de baas," zeiden andere personeelsleden wel eens ietwat jaloers.

Henny Ebben in 'zijn' groenteafdeling.

Piet Ebbers, de broer van Ben, beheerde in de avonduren Café 'Het Hertenkamp', als opvolger van zijn vader Piet. Ondertussen werkte hij overdag als tandtechnicus bij een tandarts. Toen hij besloot zich te vestigen als zelfstandig tandtechnicus, namen Henny en Maria het café over. Daar hebben ze vijf jaar gewerkt. Maria was de laatste Ebbers in het café. Toen het café definitief werd afgestoten, keerde Henny op zijn oude stek bij De Spar terug.

B. EBBERS - BEMMEL

Dorpsstraat 60

Tel. 06811-1282

Giro 949894

Bank: Boerenleenbank Bemmeler

BEMMEL, 15 Augustus 1973

GETUIGSCHRIFT

Hiermede verklaar ik dat de Heer H.Ebben, Dorpsstraat 4 Bemmeler van 18-09-67 tot 6 Augustus j.l. tot mijn volle tevredenheid bij mij in dienst is geweest. Vooral de laatste jaren waarin hij de verantwoording had voor de A.G.F. afdeling wist hij zich in die afd. bijzonder goed waar te maken. Ik hoop dan ook dat hij aan mijn opvolger De Heer Huisman op de zelfde wijze zal blijven inzetten.

Met volle erkentelijkheid teken ik,

B.J. Ebbers.

A handwritten signature in dark ink, appearing to read 'B.J. Ebbers.', written over a series of faint, horizontal, wavy lines that serve as a background for the signature.

Het getuigschrift dat Henny Ebben van Ben Ebbers kreeg.

Wat er zoal in de winkel gebeurde

Met regelmaat werd er ingebroken. Op een keer stond in de krant: *De politie van Bemmeler heeft gister nacht een man in de kraag gevat, die net bezig was een broodkrat vol te pakken met gestolen pakken koffie en sigaretten.* Hij had de winkel deur vernield en kwam spullen halen 'op bestelling'. Hij had een briefje in de auto liggen, waarop stond hoeveel van welke artikelen en welke merken hij moest meenemen....

Natuurlijk eiste de verzekering maatregelen. Er werden ijzeren spijlen in de deur aangebracht. Maar toch was het weer raak. Een dief gooide met een fiets een grote etalageruit in en greep wat hij krijgen kon, weer overwegend koffie en sigaretten.

Van tijd tot tijd werden er acties gevoerd. Nu eens was er een actie om kaas te promoten en zat Elly Huisman langdurig achter de naaimachine om speciale mutsjes en schortjes voor het personeel te naaien, dan weer waren er speciale acties rond sinterklaas en kerst. Tegen de kerst werden kerstpakketten gemaakt voor andere bedrijven. Die dozen werden met hulp van familieleden gevuld. De twee kinderen mochten dan ook wel 'meehelpen'.

*De 'Kaasmeisjes'.
Vlnr.: Elly Huisman,
Bets Milder, Diny
Kerkman en Ineke ..
(Foto 1977).*

Op een dag wilde de Bemmelse brandweer een oefening houden in een groot winkelpand. De kinderen mochten ook meedoen. Ze zouden zich verstoppen. Ze moesten op verschillende plaatsen blijven zitten tot de brandweer kwam. Maar Audrey durfde niet alleen blijven en met haar oudere zus Karin verstopte ze zich in het kantoor. Overal waren van papier namaakvlammen aangebracht. Het was best wel spannend. Audrey kroop in een hoekje weg en Karin bleef beschermend voor haar zitten. Toen kwamen de brandweerlieden. Ze zagen Karin zitten en namen haar mee. Maar Audrey zagen ze niet. Ze was erg bang en durfde tenslotte niet meer te blijven zitten. Daarom liep ze naar de brandweperlui toe en zei: "Ik ben er ook nog...."

Het einde van De Spar in Bommel

Er was langzamerhand meer concurrentie gekomen in Bommel. Met name het nieuwe winkelcentrum trok veel klanten weg bij De Spar en langzaam maar zeker liep de zaak terug. Uitbreidingsmogelijkheden waren er nauwelijks meer in het oude pand. Toen de plannen voor het nieuwe winkelcentrum 'De Pollenbrink' werden voorbereid, ging Jan Huisman daar meteen achteraan.

Op de een of andere manier lukte het hem echter niet om een voet tussen de deur te krijgen en werd de plek, die hij graag had willen hebben, bezet door een winkel van de Allmarkt. In 1985 besloot Jan Huisman te stoppen met de Sparwinkel in Bommel en omdat er geen nieuwe supermarkt in zou komen, had in- en verkooporganisatie De Spar geen belangstelling meer voor het gebouw en zegde de huur op. Het pand werd verkocht aan Pierre van den

Broek, die er een elektriciteitswinkel in vestigde. De woning boven de winkel werd betrokken door Wim Teunissen, die getrouwd was met een dochter van Pierre van den Broek. Jan ging in Elst in een kruidenierswinkel werken als chef. Hij bleef in Bemmelsechter nog heel lang een begrip. Als iemand aan één van de kinderen vraagt: "Van wie ben jij er een?" en het antwoord is: "Van Jan Huisman van De Spar", dan is dat meteen duidelijk. Jan Huisman is op 26 september 2003 overleden.

Tenslotte

Wie nu het winkelpand van Eltink bekijkt, kan zich nauwelijks voorstellen, dat daar tot en met de oorlogstijd het gemeentelijk apparaat gehuisvest was. Maar de mensen, die daar toen werkten, waren op de vingers van twee handen te tellen....En wie even naar binnen kijkt en daar de uitgestalde televisietoestellen en de huishoudelijke apparaten ziet, kan zich evenmin voorstellen, dat daar gedurende 31 jaar een Spar zelfbedieningswinkel gevestigd is geweest. En ook Café 't Stuupke' is nog slechts een vage herinnering aan het voormalig Café Ebbers met de bijbehorende zalen. En zo is onze dorpsgemeenschap voortdurend in beweging. Een beweging, die het dorp Bemmelselevendig houdt.

Met dank aan de dames Ebbers-Aarntzen en Huisman-Alofs en de heren Ebben en Van Dinteren.

Joop Verburg

Aanwinsten

Begin september werd ons een stapel boeken aangereikt, waaronder de Fotoatlas van Gelderland, twee verschillende gedenkboeken van de PGEM, één van opvolger NUON en een exemplaar van Ton Bredie's 'Toegang tot het verleden'. Verder ontvingen we in de afgelopen periode de muziek bij het 'Bemmels Volkslied' en een map met daarin programmaboekjes, krantenknipsels en folders betreffende 'Bemmel 800', alsmede diverse andere knipsels. Ook een koperen munt van de Stad Utrecht, gevonden in de oude kern van Bemmel, kwam in ons bezit. Van het boek 'De Huissense Veermoord' kregen we een exemplaar geschonken. Het bovenstaand materiaal is aan onze collectie toegevoegd. Een tiental foto's uit het album van een overleden lid is vanwege het ontbreken van nadere informatie voorlopig opgeborgen onder de categorie 'huiswerk'. Voor al het aan ons toevertrouwde materiaal hebben wij de gevers bedankt.

Het bestuur

Nieuwe huisnummering in onze gemeente

De Burgemeester en Assessoren van de Gemeente Bemmell brengen bij dezen ter kennis van belangstellenden dat door de raad dezer gemeente op 27 Maart l.l. ter voldoening aan het besluit van Zijne Excellentie den heer Minister van Staat / Commissaris des Konings in deze Provincie d.d. 15 maart 1851 no. 1075/7 is bepaald dat eene geheele nieuwe nummering der huizen in de gemeente zal plaatshebben en wel Kerspelsgewijze overeenkomstig de Kadastrale Indeeeling.

Dat Bemmell word aangeduid met de letter A 1 enzv.

Ressen en Doornick „ „ „ B 1 enzv.

Angeren word aangeduid met de letter C 1 enzv.

Doornenburg en de Honderd Morgen „ D 1 enzv.

Dat dit zal geschieden door aanspijkering op een der stijlen of andere zichtbare plaats van den hoofdingang van het huis of gebouw ten minste 1½ el boven den beganen grond door een zwart geveerd plaatje zink, hoog 5 en lang 9 à 10 duim, waarop de letter en het nummer met witte verf is geveerd.

Dat de kosten daarvoor dit maal door de Gemeente worden gedragen; en met aanmaking derzelven zijn belast

1. A.H. van der Sande voor Bemmell en Ressen

2. A.W. Knipscheer voor Angeren en Doornenburg

welken daarmede op den 25e dezer een aanvang zullen maken.

En worden de Ingezeten en verzocht die personen of hun Knechts in dat werk niet hinderlijk te zijn en verder voor de instandhouding van het geplaatste nummer behoorlijk te zorgen.

En opdat niemand hiervan onwetend zij, zal deze op de gebruikelijke wijze worden afgekondigd en aangeplakt.

Bemmell, den 23 Augustus 1851,

De Burgemeester en Assessoren, voor deze

Getekend B. van der Monde, per ordonnantie Hietbrink, secr.

Openbaarmaking van beslissingen in het midden van de 19e eeuw

Ruim 150 jaar geleden werden besluiten van ons gemeentebestuur nog niet via Hèt Gemeente Nieuws aan de bevolking bekendgemaakt. Ook andere moderne communicatiemiddelen waren er niet. Om de inwoners van de gemeente toch te kunnen informeren, werden daarvoor in aanmerking komende beslissingen bekendgemaakt door deze op diverse plaatsen in de gemeente aan te plakken. Daarvoor was het nodig dat dergelijke beslissingen werden omgezet in een publicatie, die vervolgens in een bepaalde oplage werd gedrukt.

De handgeschreven teksten voor de publicaties werden chronologisch vastgelegd in zogenaamde publicatieboeken. De publicatieboeken van de gemeente Bommel vanaf het begin van de 19^e eeuw zijn bewaard gebleven. Ze zijn te raadplegen bij het Gelders Archief. Uit de publicatieboeken haalde ik de op de vorige pagina aangehaalde bekendmaking over de nieuwe huisnummering.

Zoals te zien is, gebruikte niet iedereen de nieuwe adresaanduiding. Toch zal deze brief met de toevoeging 'Huize Kinkelenburgh' de geadresseerde vermoedelijk wel hebben bereikt. Op 31 januari 1869 werd de brief in Amsterdam bij de post gestempeld. De afzender deed er ook nog geen postzegel op, hetgeen betekende dat de ontvanger de porto achteraf moest voldoen aan de bode. Op de achterzijde van de envelop staat ook het stempel van het postkantoor Nijmegen, met de datum 1 februari 1869.

Zoals we kunnen lezen in Kringblad jaargang 15, nr. 2 - mei 2005 (De Dorpsstraat, Maria Janssen, pagina 38) werd de in 1851 ingevoerde wijk- en huisaanduiding in 1954 afgeschaft. Straatnamen en huisnummers per straat kwamen er voor in de plaats. De toevoeging van de postcode dateert al weer van 1976; in het begin was het gebruik hiervan nog vrijwillig. Op 1 april 1980 werd de vermelding van de postcode verplicht.

In de publicatieboeken komen we een breed scala aan onderwerpen tegen. Zo vinden we er aankondigingen van nieuwe maximum broodprijzen, mededelingen betreffende te houden verkiezingen, maatregelen tegen besmettelijke ziekten, oproepen tot het leveren van paarden voor het leger en kennisgevingen rondom de militaire diensplicht. De boeken zijn zeker de moeite van het (verder) bestuderen waard.

Gerard Sommers

Bron:

Het Gelders Archief, Archief Gemeente Bommel 0150 B 7, Inv. 349 Register van Bekendmakingen van de gemeente (Publicatieboeken) no. 62 - 438.

De tuinbouw en fruitteelt in de gemeente Bemmelen in de crisisjaren 1929-41

Inleiding

In een interessant en onderhoudend artikel lichtte Gerard Sommers in 1999 de komkommerteelt in Bemmelen toe. Voor zover mij bekend heeft hij hieraan geen verder gevolg gegeven en de gehele tuinbouw in Bemmelen belicht.

Een mooie bron hiervoor zijn de verslagen die tussen 1928 en 1942 jaarlijks door de burgemeesters geschreven en aan Gedeputeerde Staten toegezonden werden. Deze verslagen moeten niet verward worden met de landbouwverslagen en de gemeenteverlagen die jaarlijks werden opgesteld. De inhoud varieert sterk, afhankelijk van de persoonlijke interesses en betrokkenheid van de burgemeesters. Sommigen maakten zich er met een jantje-van-leiden van af door te schrijven dat er niets bijzonders was gebeurd of verwezen naar een voorganger die alles al had beschreven. Gelukkig waren er ook burgemeesters die dieper op de materie ingingen. Een ander probleem dat zich bij deze burgemeestersverslagen voordoet, is wat onder de begrippen akkerbouw, tuinbouw en fruitteelt moet worden verstaan. Onder akkerbouw werden in ieder geval alle graangewassen en suikerbieten verstaan. Aardappelen, bonen en erwten vinden we afwisselend terug onder de rubrieken akkerbouw respectievelijk tuinbouw. Fruitteelt werd of afzonderlijk als rubriek vermeld of tot de rubriek tuinbouw gerekend. Is er sprake van twee afzonderlijke rubrieken, dan is het maar de vraag waar aardbeien, bessen en dergelijke onder vielen. Kortom, een onderzoeker moet zich niet blindstaren op één rubriek, maar zekerheidshalve ook de overige doornemen.

Mijn bijdrage is bedoeld als een soort chronologische 'kapstok', in principe zonder invulling van persoonlijke gegevens van kwekers, bedrijven etc. De bedoeling is dat andere onderzoekers de pen oppakken en de tuinbouwgeschiedenis van Bemmelen verder in kaart brengen, net als Gerard Sommers deed, met aandacht voor de mensen. Naast genealogische gegevens kan bijvoorbeeld het bouwvergunningenbestand van de gemeente Bemmelen als uitgangspunt dienen voor wie wanneer een kas bouwde.

Advertentie uit het 'Handelsblad voor den Tuinbouw' van 16 september 1921.

KWEEKERIJ TE KOOP

In het mooie bij Nijmegen, aan tram gelegen dorp Bemmelen, is te koop: **een prachtige Kweekkerij.** Deze bevat: zeven Komkommerskassen en een groot Warenhuis, drie zoo goed als nieuwe Arbeiderswoningen en een groote Schuur. Alles in vol bedrijf. De Tuinbouwgrond zijnde van de allerbeste kwaliteit, heeft een oppervlakte v. ca. 1.50 H. A.

Het geheel ligt aan een hoofdweg midden in het dorp, waarvan een groot gedeelte tevens prachtig bouwterrein is. 837

Te bevragen bij
Fa. RATERING ARNTZ,
Bemmelen.

1929 en de periode die daaraan voorafging

Rond 1905 waren de vele hofsteden overgegaan van de niet meer lonende tabakscultuur op de fruitteelt, voornamelijk rode bessen en stekbessen (kruisbessen) en werden op het 'losse' land groenten voor de handel verbouwd. Het was ook de tijd dat de landarbeiders land pachtten om zo hun lage inkomen aan te vullen. In 1912 kocht de plaatselijke woningbouwvereniging drie ha grond aan voor bouw van arbeiderswoningen, elk met een stukje grond. De Eerste Wereldoorlog zorgde aanvankelijk voor een achteruitgang in de land- en tuinbouw, maar bracht later toch veel geld in het laatje, waardoor menigeen na afloop een kapitaaltje bijeen had gespaard. Velen besteedden dit geld voor de aankoop van grond en de bouw van een huis. En het was deze groep mensen waaruit volgens de toenmalige burgemeester de tuinbouwers voortkwamen. In 1921 werd een stichting conform de Landarbeiderswet in Bemmelse opgericht die aan 79 landarbeiders een eigen hofstede beschikbaar kon stellen. Tot in het midden van de Eerste Wereldoorlog was de groenteteelt in de gemeente Bemmelse van weinig betekenis. Dat was sindsdien veranderd. De teelt werd op bestaande hofsteden verder uitgebreid en naast de tien grote bedrijven met verwarmde kassen voor komkommers en tomaten en onverwarmde kassen voor druiven, perziken en groenten, was in 1927 en 1928 het aantal kassen en warenhuizen fors toegenomen.

Tussen de Loostraat en Het Bosch had de familie Evers van 1921 tot 1999 een kwekerij met onder meer komkommerkassen en warenhuizen. Detail luchtfoto 12 september 1944, Afdeling Speciale Collecties van de Landbouwuniversiteit Wageningen.

Behalve de grote bedrijven telde de gemeente Bemmelse zo'n veertig kleinere met één tot vier kassen en waren er ook in aanbouw. Nadeel van deze ontwikkelingen was de stijging van de grondprijs. Het werd gebruikelijk de grond van

een grote boerderij op te splitsen in kleinere percelen. Een ondernemer in de gemeente verkavelde een stuk grond tot acht hofsteden, elk met $\frac{3}{4}$ ha, waarop twee kassen stonden van elk 50 bij 8 meter. Elke hofstede werd verpacht voor zes jaar met het recht van koop na deze periode.

Net als in het nabijgelegen Lent begon verder de bloemeteelt opgang te maken. Jonge Bemmelnaren gingen daarom het bloemenvak leren in Lent. In Huissen werd eveneens een lagere tuinbouwschool opgericht, zodat ook daar alle kennis kon worden verkregen.

Deze foto toont een kas met *Richardia Africana Childsiana (calla)*. De oorspronkelijke naam van deze plant was *Arum Aethiopicum* of de Ethiopische aronskelk. Zij stond ook bekend als *Calla Aethiopica* (calla betekent in het Grieks mooi) en *Richardia Africana* (vernoemd naar de Franse botanicus Richard). Tegenwoordig spreken we van de *Zantedeschia aethiopica* of in de volksmond aronskelk. De Angerense teler Van Elferen had in 1930 280 eenruiters platglas en 800 m² verwarmd staand glas. In 1940 is sprake van de Gebrs. Van Elferen, maar wordt alleen ene Theodorus Antonius genoemd, van beroep tuinder, in hoofdzaak bloemist. Hij woont op huisnummer C 65. Het bedrijf bestaat uit 628 m² verwarmde teeltkassen voor potplanten en 436 m² verwarmd en 492 m² onverwarmd platglas, alles gericht op bloemeteelt.

Het zich concentreren op de tuinbouw was een landelijke tendens. Na de Eerste Wereldoorlog ging het enkele jaren redelijk met de Nederlandse landbouw die daarna instortte, onder meer door de aanvoer van goedkoop buitenlands graan. De verbouw van traditionele handelsgewassen als granen en aardappelen was zelden nog kostendekkend en meestal verliesgevend. Landbouwers zochten daarom voor een deel hun heil in andere gewassen, bijvoorbeeld in bloembollen of schakelden over naar de (glas)tuinbouw.

1930

In 1930 wees een telling gehouden in de gemeente uit dat er in totaal 7.083 ramen aan platglas waren en daarnaast aan staand glas, dus in de vorm van kassen en warenhuizen, 10.056 m² verwarmd en 38.907 m² onverwarmd.

De foto toont een kas met zonalen. Onder zonalen worden de 'gewone' rechtopgroeiende vormen van de pelargoniums met enkele, halfdubbele en dubbele bloemen verstaan. Evenals de vorige foto is ook deze gemaakt bij handelskwekerij Sprokkelenberg van Th. van Elferen. Beide foto's zijn gepubliceerd in het 'Handelsblad voor den Tuinbouw' 1927, p. 149-150.

De malaise werd in de Bemmelse landbouw niet zo sterk gevoeld als in die delen van Nederland waar men geconcentreerd was op het verbouwen van graangewassen. Dit kwam omdat in de Boven-Betuwe de boerderijen slechts een klein areaal bouwland hadden en zich voornamelijk bezighielden met de vee- en fruitteelt. Naast koeien en varkens ging men ook steeds vaker op grotere schaal kippen houden. De fruitteelt kende dat jaar uitersten. Het appelgewas was, zonder ook maar een enkele uitzondering, gewoonweg slecht. Leek het goed te gaan met in overvloed aanwezige kersen, hitte en vochtigheid gedurende de oogst zorgden voor zoveel schade dat zij niet verzonden konden worden en de prijzen laag bleven. Bessen en aardbeien waren er overvloedig, maar ook hier bleven de prijzen beneden peil. Omdat men deze op de boerderij zelf teelde, hoefde er geen of nauwelijks werkloon te worden betaald. Het was het eigen gezin dat plukte, van 's morgens vroeg tot 's avonds laat, jong en oud. Ondanks dat de totale oogst achterbleef ten opzichte van vorige jaren was deze niet slecht te noemen.

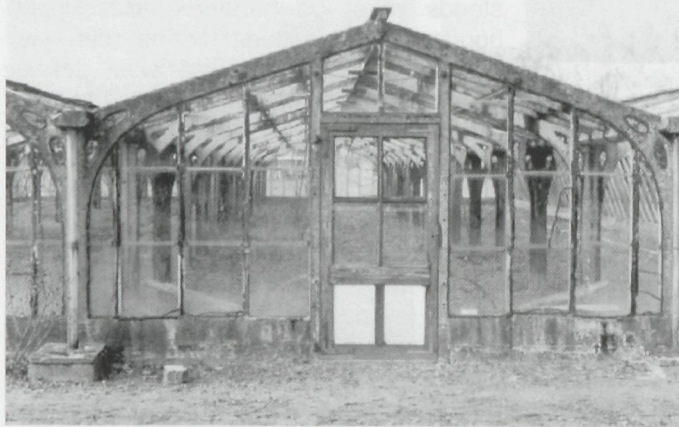
De glastuinbouw werd verder uitgebreid. Er werden maar liefst 26 druiven- en tomatenkassen bijgebouwd. De verwarmde kassen deden het niet slecht, die in gebruik voor de komkommerteelt zelfs goed. Ook de tomaten brachten goede prijzen op. De groenteteelt leverde dat jaar het minste op. De sla in de onverwarmde kassen bracht in het begin goede prijzen op, later was zij waardeloos. De kasproducten en het fruit werden geveild te Elst, Nijmegen, Huissen en Arnhem. De teelt onder platglas maakte een goed jaar mee, voor wat betreft vroege sla, wortelen, witte komkommers en meloenen. De producten gingen vooral naar de markten in Arnhem en Nijmegen.

1931

Over de kwaliteit en kwantiteit van de oogsten van het zachte fruit was dat jaar niets te klagen. De prijzen waren echter zeer laag en soms zo laag dat zelfs

het plukloon er niet van betaald kon worden. De enige uitzondering waren de kersen, waarvoor wel goede prijzen gemaakt konden worden. Vermoedelijk was de schaarste aan kersen hieraan debet. Het overige fruit gaf bevredigende oogsten, zij het dat slechts een enkele boomgaard ook mooi fruit opleverde. Dat kwaliteitsverschil was ook financieel merkbaar. Extra mooi fruit leverde veel geld op, voor de rest waren de prijzen zeer matig.

De kassenteelt van groenten en druiven was inmiddels hoofdzaak in de gemeente Bemmelen. In 1931 waren er weer 16 stuks bijgebouwd. Ook platglas kwam nog steeds veel voor. De belangrijkste producten hiervan waren komkommers, tomaten, sla, bloemkool en druiven. Over het geheel genomen deed de glastuinbouw het niet slecht, in het bijzonder als het ging om de voorjaarsproducten, dit ondanks de middelmatige tot soms zeer lage prijzen. Maar burgemeester Herckenrath plaatste direct een kanttekening. Dat 'gunstige' beeld ging alleen op voor de bedrijven waar men eigen personeel in dienst had. Waar dat niet het geval was en gewerkt werd met rondtrekkende loonwerkers, werd geen winst gemaakt.

Eén van de warenhuizen op de kwekerij van Evers. Door de betonnen constructie waren de kassen erg sterk. De kassen waarin ook bij de familie Evers komkommers werden geteeld, waren veel lager. Die kassen werden al midden vorige eeuw opgeruimd. Foto: Maria Janssen, 1999.

De bloementeelt nam in betekenis toe en was zelfs winstgevend. Toch was de burgemeester bevreesd voor de toekomst en hij vroeg zich af of deze teelt bij het voortduren van de moeilijke tijden zich kon handhaven.

De voornaamste oorzaak van de slechte prijzen in de land- en tuinbouw was volgens dezelfde burgemeester het ontbreken van een goed afzetgebied. Het voor de binnenlandse markt teveel geproduceerde, werd vroeger geëxporteerd. Nu het nauwelijks meer mogelijk was te exporteren omdat de grenzen gesloten bleven of de invoerkosten te hoog waren, bleef men met het teveel zitten, waardoor de prijzen zakten. Bovendien had men te kampen met concurrentie door import in ons eigen land. Positief nieuws was er ook. De

landbouwvoorlichting en cursussen hadden er voor gezorgd dat de kwaliteit van de Bemmelse producten sterk verbeterd was: *'... overtreft verre vele buitenlandsche voortbrengselen.'*

1932

In 1932 werden de opbrengsten van de land- en tuinbouw als goed gekwalificeerd. Bij de fruitteelt had het zogenaamde zacht fruit een goed beschot opgeleverd. Peren waren er in overvloed, de appeloogst daarentegen was niet meer dan middelmatig, al werd een tamelijk goede prijs voor de appels verkregen. De prijzen voor aardbeien, bessen en kersen waren goed. Toch moest de burgemeester constateren dat over het geheel genomen de land- en tuinbouw aanzienlijke verliezen had geleden. Pas wanneer de huurprijzen werden aangepast (verlaagd!) en/of de prijzen van de producten zouden stijgen, was verbetering te verwachten.

1933

Het bleek een slecht jaar voor de kleine boer en tuinder. De inkomsten waren maar al te vaak niet voldoende om het gezin te voeden en te kleden. Het gevolg was dat de hypotheekrenten en pachten niet meer betaald kon worden.

RESSSEN. De officiële opening van het nieuwe Veilingsgebouw der E. K. V., nabij het station alhier had de bevolking aanleiding gegeven aan deversting van deze veiling hier ter plaatse door het uitsteken van vlaggen en het oprichten van eenige bogen, hare instemming te betuigen. De plichtigheid selve had gisteren tegen het aangegeven uur velen in het nieuwe gebouw verzameld. We zagen er vertegenwoordigers van omliggende gemeentebesturen, afgevaardigden van het Centraal Bureau voor de Veilingen, en van de Provinciale Commissie, zoomede van eenige andere veilingsterreningen in den omtrek. we merkten obligatiehouders op, leden en aspirantleden en ook de handel was goed vertegenwoordigd.

De heer G. Wittjes, voorzitter van het Bestuur, verklaarde de veiling voor geopend, nadat hij in een uitvoerige rede de geschiedenis van de E. K. V. had gememoreerd en het nut dezer veiling uiteengezet had. Spr. was overtuigd dat deze veiling in Ressen met aller steun een goede toekomst tegemoet kon gaan.

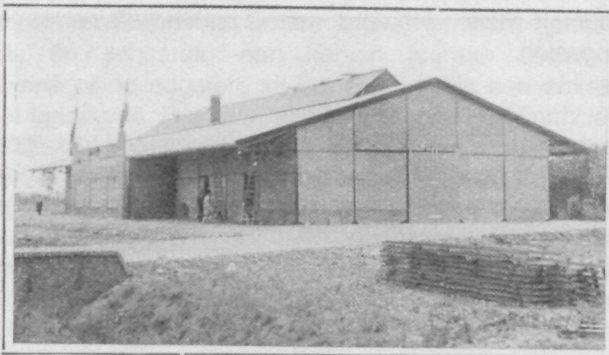
Voorts werd onder meer het woord gevoerd door den heer Ir. van der Veen, Rijks tuinbouw-consulent te Nijmegen en ook andere stemmen getuigden van hun waardeering, wat hier tot stand gebracht was.

Daarna werd direct overgegaan tot veilen van aangevoerde goederen, via de moderne klokkenrichting, die geleverd is door de firma van Hoorn en Wouda te Utrecht.

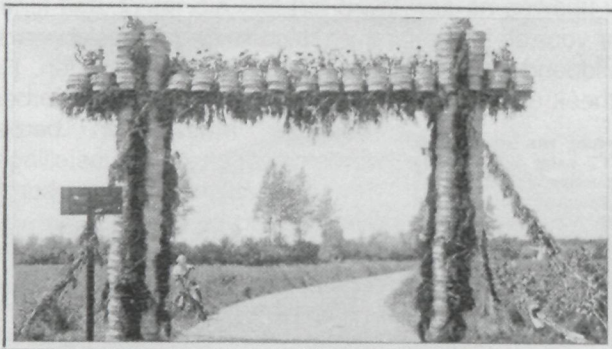
Het nieuwe veilinggebouw der E. K. V., welke het bedrijf van Elst naar Ressen verplaatste, is gebouwd door den aannemer Kesseler te Malden, de ijzerconstructie werd geleverd door de scheepswerf „Vahali” te Gendt, de dakbedekking door de firma Kramer te Rotterdam.

Te vaak moest een beroep worden gedaan op de instellingen van weldadigheid. De burgemeester hoopte dat de overheids-crisissteun ook voor deze categorie van toepassing werd verklaard. Er waren groentekwekers die hun producten zelf naar de markten in Arnhem en Nijmegen brachten en daar prijzen voor kregen die de door hen gemaakte kosten nauwelijks dekten. Zij kregen geen steun, terwijl de kwekers die naar de veiling gingen dat wel kregen. In het begin van dat jaar was de fruit-groente-bloemenveiling van Elst naar Ressen verplaatst.

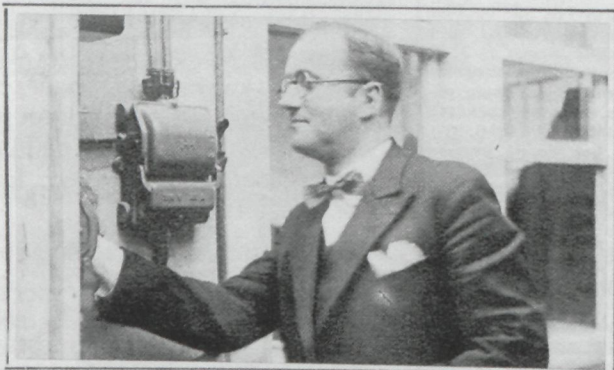
In 'De Betuwe' veel aandacht voor de nieuwe veiling in Ressen; onder meer op 16 juni 1933 dit verslag van de officiële opening. Uit: 'De Betuwe' op microfiche, Gelders Documentatie-centrum Bibliotheek Arnhem.

Te Ressen Bemmell werd dezer dagen de Elster Kweekersveiling geopend. Het nieuwe gebouw, dat een groote aanwinst is voor Ressen Bemmell en omgeving.

Om in den stijl te blijven had men bij de opening van het nieuwe veilinggebouw te Ressen Bemmell een erepoort opgeslagen van fruitmanden.

Burgemeester Herckenrath van Bemmell schakelt de veiling klok in.

Uit het 'Geïllustreerd familieweekblad Gelderland in Woord en Beeld' van 23 juni 1933 (p. 334) komt de hiernaast integraal weergegeven reportage van de opening van de Ressen veiling. De Bemmelse burgemeester Herckenrath schakelt bij de opening van de veiling de klok in.

Herckenrath was burgemeester van Bemmell van eind 1930 tot eind 1939. In die hoedanigheid was hij dus ook verantwoordelijk voor de meeste verslagen die in de periode waarover dit artikel handelt (1929-1941) door de burgemeester van Bemmell aan Gedeputeerde Staten van Gelderland werden toegezonden.

De voorganger van Herckenrath was De van der Schueren. Begin januari 1940 volgde Willem van Elk de op 26 september 1939 plotseling overleden Arnoud Jan Herckenrath als burgemeester van Bemmell op.

1934

De fruitteelt, in het bijzonder die van appels, peren, kersen en pruimen was voor de gemeente Bemmelen van het grootste belang. De oppervlakte aan boomgaarden bleef hetzelfde op enkele kleine stukjes grond na, die bepoot werden met pruimen. De prijzen voor appels waren vrij goed te noemen, vooral voor de 1^e soort. Voor de peren en pruimen waren de prijzen middelmatig tot laag, bij kersen was dat sterk afhankelijk van de kwaliteit. Bemesting en ziektebestrijding door middel van spuiten werd steeds vaker toegepast. Met het kleine fruit ging het slecht. De teelt van aalbessen en stekbessen (kruisbessen) leverde alleen nog maar verlies op. Vaak bleken grote hoeveelheden op de veilingen te Ressen, Huissen en Elst onverkoopbaar en moesten zij zelfs vernietigd worden. Op vele plekken werden de bessenstruiken gerooid en niet meer door nieuwe vervangen. De aanplant van aardbeien was ook afgenomen, vermoedelijk als gevolg van de slechte prijzen in 1933. In 1934 was weliswaar de oogstopbrengst maar klein, maar dit werd gecompenseerd door vrij goede prijzen.

Voor de groentetelers werd het wederom een slecht jaar; velen konden dan ook niet aan hun financiële verplichtingen voldoen. Waren de prijzen van bak- en kasgroenten in de eerste helft van het jaar goed te noemen, de vollegrondsprijzen bleven het gehele jaar door slecht.

Op de veiling Ressen-Bemmelen van de Kwekersvereniging werden voor het eerst bloemen geveild. Het ging vooral om potplanten. Een totaal aan 192.625 stuks bracht f 13.500 op. Daarnaast werd aan groenten voor f 8.300 en aan fruit voor f 305.368 geveild. Ondanks dat er meer aanvoerdere waren dan in 1933 liep de omzet met zo'n f 30.000 terug.

Over belangstelling om de vakkennis te vergroten mocht niet worden geklaagd. Een cursus van de A.B.T.B. werd door 20 cursisten bijgewoond, er gingen 23 jongens uit de gemeente naar de tuinbouwschool in Huissen en nog eens 26 meisjes naar de landbouwhuishoudschool in dezelfde plaats.

1935

De fruitteelt werd aangegeven als zijnde van groot belang voor de gemeente. Bij de grote bedrijven was het de sluitpost. Geen sluitpost in de negatieve zin des woords, maar juist omdat het een belangrijke bron van inkomsten was, die bepaalde of het bedrijf goed of slecht had geboerd. Kersen, peren, appels en pruimen deden namelijk nog steeds behoorlijke prijzen en dus inkomsten. Ondanks dat een groot deel van de appels te lijden had gehad van een herfststorm, was het nog steeds een goed jaar. Bij de kleine boeren bestond de fruitteelt voornamelijk uit aardbeien, rode bessen, pruimen en vroege peren. De aardbeien gaven in 1935 een middelmatig gewas, maar dat was niet zo zeer het probleem. De veilingprijzen waren soms zo slecht, dat na

af trek van de kosten niets overbleef. De bessensprijzen kwamen maar net boven het plukloon uit. Alleen de pruimen en vroege peren werden tegen behoorlijke prijzen van de hand gedaan. Gevolg voor de kleine boeren was wel dat de inkomsten zo slecht bleven, dat de bestaande schulden alleen maar toenamen zonder uitzicht op verbetering van de situatie. Het gevaar van opzegging van pacht of hypotheek was dan ook niet denkbeeldig.

In de groenteteelt ging het niet veel beter. De glastuinbouw bracht de zogenaamde marktuinder in het voorjaar nog enige soelaas. Hoe meer de zomer vorderde, des te verder daalden de prijzen van komkommers, tomaten en sla. Een deel belandde zelfs op de vuilnisbelt. Het was ook hier weer wachten op de rijkssteun om te kunnen blijven leven. Vermindering van hypotheekrente en/of pacht zou van het grootste belang zijn. Woorden die jaar in, jaar uit in de land- en tuinbouw doorklonken.

Sommige kleine boeren en tuinders moesten zelfs in de werkverschaffing aan de gang of een beroep doen op de armenkas. Werk in de werkverschaffing leverde extra problemen op, omdat de man dan niet of nog maar voor een deel kon werken op zijn eigen bedrijfje.

Een kijkje binnen in de kassen op de kwekerij van de familie Evers. De lichtopbrengst van kassen uit de twintiger jaren was veel minder dan bij moderne kassen. Op deze foto uit 1999 heeft het onkruid, in afwachting van de sloop van de kas, bezit genomen van de bodem. Foto: Maria Janssen.

1936

Dankzij de overheidssteun waren de grote tuinbouwbedrijven nog enigszins in staat het hoofd boven water te houden. Dat gold niet voor de kleine bedrijven. Dit kwam omdat men al zo verarmd was, dat men niet in staat was dusdanige kwaliteitsproducten te leveren dat men enige noemenswaardige steun kreeg. Steun in de vorm van geld was hier noodzaak! De fruitteelt beleefde ook geen goed jaar. Pruimen waren er nauwelijks geoogst, kersen hadden ook een slechte oogst, rode bessen maar een half gewas met daar bovenop nog eens

middelmatige prijzen, iets dat ook gold voor de aardbeien. De oogst van het voornaamste fruit, te weten appels en peren, was compleet mislukt. Wat er nog aan appels en peren geplukt kon worden, bracht zeer hoge prijzen op. Enkele grootgrondbezitters met uitgestrekte boomgaarden wisten hierdoor nog iets te verdienen. Opvallend was dat dat jaar veel weiland (circa 30 ha) gescheurd werd om in gebruik te worden genomen als laagstamboomgaard. De ondergrond werd voor de eerste jaren verpacht aan groentekwekers en kleine boeren. Burgemeester Herckenrath eindigde zijn verslag met een noodoproep. Hij drong er bij Gedeputeerde Staten op aan *'.... dat de maatregelen ten behoeve der kleine boeren en tuinders SPOEDIG en ENERGIEK worden aangepakt ten einde te voorkomen, dat deze stand algeheel tot het pauperisme vervalt'*.

1937

De algemene toestand in de land- en tuinbouw was dat jaar iets gunstiger dan in 1936. Zoals gebruikelijk deden de vroege groenten het niet slecht. Aanvankelijk deden de glasproducten het goed en die van de koude grond tamelijk goed, maar later liepen de prijzen zo achteruit, dat vooral de kleinere bedrijven een niet al te best jaar hadden. Gehoopt werd op overheidssteun op dezelfde wijze als die gold voor de kleine boeren. De fruittelers hadden veelal zelfs een goed jaar. Vooral die bedrijven die gespoten hadden, deden het goed. Kersen en pruimen waren iets beter dan middelmatig, maar deden wel goede prijzen, aardbeien kenden een goede oogst met flinke prijzen. De appels- en perenoogsten waren overvloedig. Afhankelijk van de kwaliteit varieerden de prijzen van goed tot middelmatig en laag.

1938

Brachten dat voorjaar de vroege groenten nog een redelijke prijs op, in de zomer en het najaar bleken vanwege tegenvallende prijzen producten als tomaten, komkommers, sla, andijvie en verscheidene koolsoorten onverkoopbaar. De fruitteler had *'sinds mensenheugenis niet zoo weinig'* fruit geoogst. Kersen, pruimen, peren en appels hadden in de bloeitijd ernstig geleden door de vorst. Wat er nog geplukt kon worden, was van middelmatige kwaliteit. Ook in de bessenteelt pakte de oogst middelmatig uit. De aardbeien echter hadden het wat beter gedaan en vooral de kleinere kwekers hadden hiervan kunnen profiteren. Om de nek van 90% van de fruittelers kwam dat jaar een molensteen te hangen omdat men de kosten van het spuiten en bemesten van de boomgaarden in de winter en het voorjaar 1938 niet kon betalen. Deze achterstallige betalingen zouden verrekend moeten worden met de oogst van het volgende jaar.

1939

Over dit jaar komen we nauwelijks iets te weten. Burgemeester Van Elk excuseerde zich hiervoor, want hij was pas op 1 januari 1940 als zodanig in de

gemeente Bemmel werkzaam. Voor zover hij kon bepalen was 1939 geen slecht jaar geweest voor de tuinbouwers en fruittelers. Hij leidde dit onder meer af uit het kleinere aantal beroepen dat was gedaan bij de gemeente- en armbesturen om steun. Hoe het dan zit met de 'molensteen' uit 1938 komen we dus niet te weten. Het lijkt er op dat in 1939 de inkomsten voldoende waren om ook de openstaande schulden uit het voorgaande jaar te dekken.

1940

De land- en tuinbouwvoorlichtingsdienst verrichtte opnieuw veel en goed werk, waarvan vooral de kleinere bedrijven profiteerden. Net als in voorgaande jaren waren het vooral de vroege groenten die voor de inkomsten moesten zorgen, maar nu bleven zelfs in de zomer en het najaar de prijzen goed. Doordraaien en vernietigen van groenten, zoals in 1938, kwam niet voor. Het was voor de fruitteelt over het algemeen een schitterend jaar met een goede kwaliteit en dito prijzen. Vooral de aanvoer van peren en appels naar de veiling was zeer groot. Kersen deden het maar matig en de aardbeien hadden door de vorst in het voorjaar veel schade opgelopen.

In 1999 werden de vier warenhuizen op de kwekerij van Evers gesloopt om plaats te maken voor de bouw van appartementen.

Gedurende bijna 80 jaar heeft de familie Evers hier de ontwikkelingen in de tuinbouw in onze streek van dichtbij meegeemaakt. Foto: Maria Janssen.

De hiernavolgende cijfers geven een idee van het belang van de fruitteelt voor de gemeente Bemmel. Er was 960 ha in gebruik voor tuinbouw, waarvan maar liefst 851 ha voor de fruitteelt. Voor groenteteelt was 105 ha (waarvan 30 ha aardbeien), voor bloemisterij 1 ha en voor de boomkwekerij 2 ha beschikbaar. In 1940 was er dus nog steeds bloemeteelt, zij het op kleine schaal. Dat is misschien ook de reden dat hieraan in de verslagen sinds 1932 geen aandacht werd besteed. Aan glastuinbouw was er 3 ha met groenten in vooral verwarmde bakken en kassen en ruim 4,5 ha fruit onder glas, waarvan 3 ha druiven.

Op de plaats waar vroeger de kwekerij van Evers was, zijn enkele jaren geleden appartementen gebouwd. De naam Warmoeshof moet nu de herinnering aan het verleden levend houden.

1941

Opvallend vond burgemeester Van Elk dat dat jaar de tabaksteelt weer in opmars was, zij het voornamelijk op kleinere perceeltjes voor eigen gebruik, waarbij de in het Land van Maas en Waal verbeterde methode¹⁾ werd toegepast. Over de tuinbouw had hij niet zoveel te melden. De oogstopbrengsten en de prijzen van de vroege groenten waren goed geweest en ook het fruit had een goede oogst en hoge prijzen gekend. Alleen de opbrengsten van de aardbeien waren tegengevallen als gevolg van vorstschade.

Ron van Maanen

¹⁾ In *Tweestromenland, Maas en Waals tijdschrift voor streekgeschiedenis* zijn over de tabaksteelt in die regio vanaf 2004 verscheidene artikelen verschenen.

Bronnen:

- Archief Gedeputeerde Staten van Gelderland inv.nrs. 11847-11850 (Gelders Archief te Arnhem).
- Sommers, Gerard. *De teelt van komkommers, Historische Kring Bemmeler, september 1999*, p. 45-52.
- *Betuwsch Tuinbouwblad*, 4^e jaargang, nr. 8, zaterdag 15 juni 1946.
- *Gelderland in Woord en Beeld*, 23 juni 1933, p. 334 (Documentatiecentrum Historische Kring Bemmeler).
- Archief van de directie van de Landbouw: Tuinbouw 1882-1957 inv.nr. 237 (Nationaal Archief te 's-Gravenhage).
- Archief van de directie van de Landbouw: Economische Aangelegenheden 1813-1945 inv.nr. 158 (Nationaal Archief te 's-Gravenhage).

Naschrift redactie:

Ron van Maanen (1958) uit Geldermalsen is sinds 1993 streekarchivaris in de West-Betuwe. Hij heeft bijzondere interesse in industriële, land- en tuinbouwgeschiedenis en publiceert daar geregeld over. Dit is zijn eerste publicatie voor ons Kringblad.

De Hoenderik voldoet niet aan eisen

Bemmel wil nieuw bad

Gelderl. 18-6-'80

BEMMEL – In de gemeente Bemmel moet een nieuw overdekt zwembad komen.

Dat is de conclusie van een onderzoek, dat is ingesteld door het adviesorgaan voor bad- en zweminrichtingen van de Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG).

Het huidige bad, De Hoenderik, werd in 1965 gebouwd, maar blijkt volgens het rapport van de VNG ongeschikt. De commissie jeugd- en sportzaken van Bemmel heeft zich over het rapport gebogen en adviseert het college van B. en W. de conclusie over te nemen.

4 miljoen

Gezien echter de kosten lijkt realisering op korte termijn niet haalbaar. Inclusief grondverwerving zou met nieuwbouw een bedrag van tegen de vier miljoen gulden gemoeid zijn. Hiervoor is echter geen overheidsgeld in het kader van de rijkssubsidierегeling overdekte zwembaden te verwachten, omdat deze geldkraan is dichtgedraaid. De gemeente zou derhalve nu geld moeten gaan reserveren,

zodat realisering pas over een groot aantal jaren mogelijk is.

Alternatief

Om nu toch sneller de beschikking te krijgen over een zwembad, dat aan de heden-daagse eisen van recreatie-, wedstrijd- en instructie-zwemmen voldoet, is de commissie jeugd- en sportzaken met een alternatief gekomen.

Dat houdt in een uitbreiding van De Hoenderik tot een volwaardig bad, dat aan minimeisen voldoet. Hier toe zou een onderzoek moeten worden ingesteld door een adviesbureau, dat tevens duidelijkheid zou moeten verschaffen over de kosten hiervan. Volgens de heer J. J. de Keijzer, ambtenaar van jeugd- en sportzaken, zal uitbreiding van De Hoenderik al gauw tegen de 1½ miljoen gulden aan lopen.

Mogelijkheden

De Hoenderik werd in 1974 al uitgebreid met een bad van 10 bij 12,5 meter. Tot dan was er alleen een instructiebadje van 7 bij 17 meter.

„Door die uitbreiding in '74 ontstonden meer mogelijkheden. Daardoor werd een behoefte geschapen voor meer activiteiten. Het gevolg is, dat De Hoenderik nu weer te klein is”, aldus De Keijzer.

Volgens het rapport van de VNG heeft De Hoenderik een geringe recreatiewaarde, is het ongeschikt voor wedstrijden, zijn er geen mogelijkheden voor in bewegingen beperkte mensen, is de personeelsruimte onvoldoende, ontbreekt een vergader- en EHBO-ruimte en zijn de ruimten voor borging en de filterinstallatie te beperkt. De filterinstallatie kan dan ook niet op volle kracht draaien.

Uut de ouwe deus

De Hoenderik

D'r mot 'n nij zwembad ien Bemmél kommen. De ouwe Hoenderik volduut niet mer aon de eisen van de tied. 't Bad is vul te klein en d'r zien nog meer dingen die niet helemáol ien orde zien.

Nijbouw van 't zwembad zal 4 miljoen gaon kosten, mar zoveul geld het de gemeente niet. Durrum hebben ze nou 't plan um mar 'n stuk aon te bouwen, zodat d'r toch 'n volwaardig bad ontstee.

Mar... dat was ien 1980!

We zien 25 jaor verder en 't verhaol is 't eigeste. D'r mot 'n nij zwembad kommen ien Bemmél ston dezer dagen ien de krant. De gemeente het al 'n mooie plek uitgezocht aon de Van Nispenlaon en ze willen rap beginnen mit de bouw, zodat 't halverwege 2007 klaor is. De umwonenden en de schól zien daor niet zo blij mee. D'r wurd daor al 'n nije schól gebouwd, 't Juniorcollege genuumd. En nou willen ze daor ok nog 'n zwembad! 't Geet te druk worden op dat punt as iedereen over de Van Nispenlaon mot.

't Lôtste woord is daor nog niet over gezeid, want de gemeenteraad mot zich daor nog over uutspreken. Zouwen ze nou genoeg hebben aon 4 miljoen. Euro, dan wel hé?

De Hoenderik wier gebouwd ien 1965 as 'n soort pierebadje en ien 1974 kwam d'r 'n dieper gedeelte bij. 't Gebruuk van het bad wier alsmar meer en durrum waren d'r ien 1980 plannen um 'n nij zwembad te bouwen, zoas ien 't knipsel uut de ouwe deus te lezen is. De nijbouw kwam d'r niet, mar ien 1988 is De Hoenderik nog wer helemáol opgeknaapt.

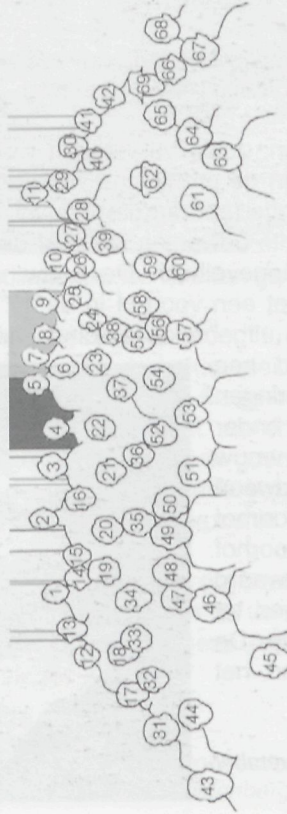
Zou 't nou dan toch zover kommen dat d'r nor 40 jaor 'n mooi nij zwembad kum, dat ok medeen grôt genoeg is um alle toekomstige gebruikers tevreje te stellen?

Maria Janssen

De 10^e Uitgaansdag Ouden van Dagen Haalderen

Het is nog geen 44 jaar geleden. Senioren werden nog gewoon duidelijk 'ouden van dagen' genoemd. Als je daar bij hoorde, mocht je eens per jaar uit, samen met je leeftijdsgenoten. Hier staat het feestelijke gezelschap op de trappen van 'Huize Doorn', waar vanaf 1919 de voormalige Duitse keizer woonde. De burgemeester en zijn echtgenote waren er op deze uitgaansdag ook bij, evenals de politieagent, een geestelijke en een handvol vrijwilligers. Alles bij elkaar ruim voldoende voor 'het echte Zwitserlevengevoel anno 1962'.

Hierna volgen de namen van de deelnemers aan deze uitgaansdag:

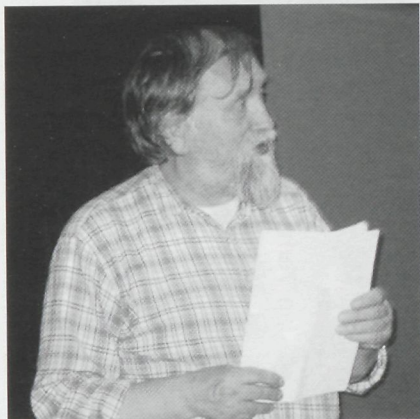
1. Mevr. W. Spanbroek; 2. Harrie Verhoeven; 3. Mevr. Verhoeven; 4. Mevr. Van Merwijk (Klein Baal); 5. B. van Merwijk; 6. Piet Maassen (Domakker); 7. Wim Duif; 8. Dort Alofs; 9. Grad Wiltig; 10. Mevr. A. Wiltig-van Beek; 11. Cornelis Wiltig;

12. H. (Kik) Verhoeven; 13. Janus van Dreumel; 14. Hannes Jansen; 15. Mevr. Janssen-van Dreumel; 16. De heer Vonk; 17. Mevr. Verhoeven-Termeer; 18. Mevr. Riek Peperkamp; 19. Hent Huting; 20. Mevr. Huting; 21. Kees Termeer; 22. Mevr. Vonk; 23. L. van Schaijk; 24. Mevr. Van Schaijk; 25. Mevr. Leentje van Alst; 26. Grad Lamers; 27. Mevr. Rikken-Wijers (Engeland); 28. Mevr. Maassen (Dijk); 29. J. Rikken (Engeland); 30. Dorus Janssen (van Detje); 31. pater Severijnen; 32. Grad Schuiling; 33. Toon Alofs; 34. Jan Verhagen; 35. Mevr. Verhagen; 36. Mevr. J. Alofs; 37. Mevr. Peek (de Hoek); 38. Jan Janssen (de Hoek); 39. Mevr. H. Stuart-Alofs; 41. H. Spanbroek; 42. Dortje Rikken; 43. W. Derksen; 44. Herman Beenen; 45. politiemann Reijntjes; 46. Mevr. Van Elk; 47. Janus van Dreumel; 48. Mevr. Huisman; 49. burgemeester Van Elk; 50. Mevr. A. Termeer-Rensen; 51. Mevr. Helena Peters-Wiltig; 52. De heer Veldkamp; 53. Johann Peters; 54. Mevr. Stuart-Alofs; 55. Mevr. Tiny Verhagen; 56. Dorus Vermeulen; 57. Jan Spanbroek; 58. Wim Stuart; 59. Th. Spanbroek (Zandheuvel); 60. Toon Derksen; 61. Mevr. Derksen; 62. W. Wels; 63. Thé Berns; 64. Mevr. Rasing; 65. Mevr. Dora Derksen; 66. Geert Alofs; 67. chauffeur bus; 68. Toon Kloppenburg en 69. Johannes Leijser.

Jan Buurman

Thema-avond archeologie – Een kasteel onder Liduina

Op dinsdagavond 8 november 2005 deden Jan Thijssen en Jeroen Wildenberg van Bureau Archeologie van de gemeente Nijmegen verslag van de opgravingen op het terrein van het voormalige verzorgingshuis Liduina in aanwezigheid van zo'n tachtig geïnteresseerden. Inmiddels is het terrein langs de Herckenrathweg weer geheel bebouwd. Straatnamen, zoals de Buiten-

gracht en De Beeringen, moeten ons herinneren aan het kasteel dat hier ooit heeft gestaan. Omdat nog aan de uitwerking en rapportage van het onderzoek wordt gewerkt, had de lezing van beide heren nog een voorlopig karakter. Volgend jaar komen ze het hele verhaal uit de doeken doen, zo is de afspraak. Wij beperken ons daarom nu op deze plaats tot het samenvatten van de belangrijkste conclusies ¹⁾.

Jan Thijssen nam het eerste deel van de lezing voor zijn rekening.

Op basis van verschillende vondsten, zoals vuurstenen werktuigen en slijpstenen, weten we dat het terrein al in de prehistorie werd bewoond. De aanwezigheid van een middeleeuwse motte (een aarden heuvel waarop een toren stond) is niet aangetoond. Permanente bewoning is vanaf de 15^e/16^e eeuw te dateren met de bouw van een trapgevelhuis. De bouw van de toren en verdere uitbouw van het landhuis met een voorhof in de 17^e eeuw markeren het begin van de bloeiperiode. Het uitgebreide landhuis had een dusdanig karakter dat het in de volksmond een kasteel werd genoemd. De veranderingen vonden waarschijnlijk plaats onder Cornelis van Bronckhorst en zijn vrouw Agnes van Aeswijn. Rond 1795 verdween het landhuis en resteerde enkel de voorhof met enkele gebouwen. Van deze voorhof bleven de brug en een gebouw bewaard tot in de 20^e eeuw. Het gebouw deed tot begin jaren zestig dienst als pastorie. De brug is bij het bouwrijp maken van het terrein verwijderd.

Jeroen Wildenberg verzorgde op 8 november het tweede deel van de lezing.

De vraag blijft staan of er straks nog iets te zien zal zijn van de rijke bewoningsgeschiedenis van de plek. Projectontwikkelaar U-Projecten heeft eerder toezeggingen gedaan om zowel in de parkeergarage als in de openbare ruimte iets te visualiseren van het kasteel. Of dat doorgang vindt en in welke vorm moeten we afwachten. Als Historische Kring Bemmelse zijn we in ieder geval bereid hierover mee te denken.

Het voormalige Liduinaterrein ten tijde van de opgravingen.

De bezoekers van de thema-avond kregen niet alleen beelden en bijbehorende toelichtingen van de beide inleiders voorgeschoteld. In de grote zaal van 'De Kinkel' was tevens een fraaie mini-expositie te zien met veel foto's van de opgravingen. Daarnaast waren er foto's, tekeningen en teksten waarmee belangstellenden zich een goed beeld kon vormen over de omvang, het aanzien en de precieze locatie van het vroegere kasteel en de latere pastorie. De inrichting van deze expositie werd verzorgd door Maria Janssen.

Door de beide sprekers zijn we op onze laatste thema-avond van 2005 bijgepraat over het grote belang van de vondsten die in dit deel van Bemmelse zijn gedaan. We zien daarom nog eens extra uit naar de definitieve uitkomsten van hun onderzoek.

Marc Kocken

¹⁾ De conclusies zijn ontleend aan gegevens uit de voorlopige rapportage over het onderzoek. Met dank aan Jeroen Wildenberg voor de inzage in de tekst.

De Geldersche Tramwegen

Inleiding

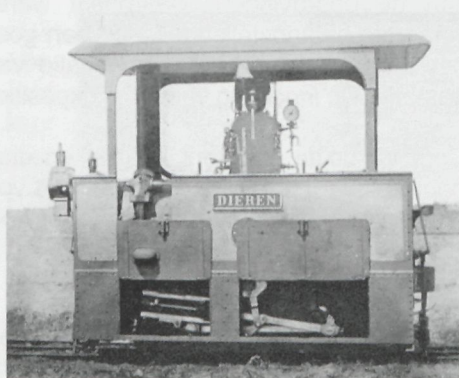
Gedurende ongeveer vijftig jaar was de Geldersche Tramwegen in ons deel van de Betuwe het synoniem voor openbaar vervoer. Zeker naarmate men verder van het station in Ressen af woonde, was de bus hét aangewezen middel van vervoer. De geschiedenis van het van oorsprong Achterhoekse vervoerbedrijf is daarmee ook in belangrijke mate de geschiedenis van het openbaar vervoer in onze streek. In dit Kringblad het eerste deel van een bijdrage over het Gelderse autobusbedrijf. We staan hierbij ook stil bij hetgeen aan het vervoer per autobus voorafging: het vervoer per tram. Want het is uiteraard niet voor niets dat de tram in de naamgeving van het autobusbedrijf bewaard bleef.

De stoomtrams van de N.V. Geldersche Stoomtramweg Maatschappij

Lang was de Achterhoek onderbedeeld op het gebied van infrastructuur. Verharde wegen en bevaarbare waterwegen waren er niet: de Achterhoek deed zijn naam eer aan. Het enige middel van geregeld vervoer was de diligence of omnibus. Dat veranderde pas nadat in 1878 de spoorlijn Zutphen-Winterswijk werd aangelegd en in 1885 de lijn Zevenaar-Doetinchem-Winterswijk. De industriële ontwikkeling van de Achterhoek die in de tweede helft van de negentiende eeuw op gang kwam met de opkomst van ijzergieterijen, leer- en textielfabrieken, deed de behoefte aan vervoer toenemen. Grondstoffen en brandstoffen moesten aangevoerd kunnen worden en producten moesten worden afgevoerd.

Op 1 juli 1879 was de eerste stoomtramlijn van Nederland tussen Den Haag en Scheveningen gaan rijden. Ondernemers uit de Achterhoek zagen daar ook wel iets in voor hun regio en er werden diverse plannen voor de aanleg van stoomtramlijnen ontwikkeld. Eén van die ondernemers was de Doetinchemse bankier Erdbrink. Hij had de benodigde concessies weten te verwerven en was de initiatiefnemer voor de oprichting van de N.V. Geldersche Stoomtramweg Maatschappij (GSTM) op 9 november 1880 te Dieren. Erdbrink werd hiervan de eerste directeur. Op 25 juni 1881 nam de GSTM de stoomtramlijn Doetinchem-Doesburg-Dieren feestelijk in gebruik.

Afb. 1. Met vier van deze locomotieven werden de eerste tramdiensten van de GSTM uitgevoerd.

De lijn Doetinchem-Doesburg-Dieren was een lijn met een lengte van 17 km en met een smalle spoorbreedte van 75 cm waardoor een goedkope aanleg ervan mogelijk was. Het bedrijf behoorde in die jaren nog tot de pioniers op het gebied van de stoomtram in Nederland. De maatschappij draaide vanaf het begin goed. Al in 1882 werd de lijn doorgetrokken naar Terborg. In 1887 volgde een lijnstuk vanuit Dieren naar Velp, waar overgestapt moest worden op de paardentrams van de Arnhemsche Tramweg Maatschappij.

Maar niet alleen de GSTM groeide. Naast dit bedrijf waren in de Achterhoek nog diverse andere stoomtramwegmaatschappijen actief en geleidelijk aan kwamen in het gehele gebied tramverbindingen tot stand. De meeste daarvan zouden vroeger of later door de GSTM worden overgenomen. Op 4 plaatsen, te weten Dieren/Doesburg, Doetinchem, Terborg en het Duitse Isselburg/Anholt sloot de tramlijn aan op een spoorweg, wat uiteraard in het belang was van de reizigers en het goederenvervoer.

Afb. 2. De locomotieven uit de beginjaren (zie afb. 1) werden al snel vervangen door sterkere.

Het trambedrijf van de GSTM rendeerde goed en zou pas tegen het eind van zijn ruim zestigjarig exploitatieperiode, aan het eind van de Tweede Wereldoorlog, voor het eerst in de rode cijfers belanden. Hiermee onderscheidde de GSTM zich van de meeste andere tramexploitanten, die veelal een noodlijdend bestaan kenden. De echte bloeiperiode van de stoomtram lag rond 1920. Behalve een groot aantal stop- en sneltrams in de reizigersdienst, was er een goederendienst bestaande uit normale goederentrams (voor wagenladingenvervoer) en ook reden er snelgoederentrams (voor stukgoederenvervoer).

Met de opkomst van het wegvervoer in de twintiger jaren begon de neergang van het vervoer per stoomtram. De ruime beschikbaarheid van overtollig geworden legervoertuigen na het einde van de Eerste Wereldoorlog maakte dat er een relatief goedkoop alternatief op de vervoersmarkt kwam.

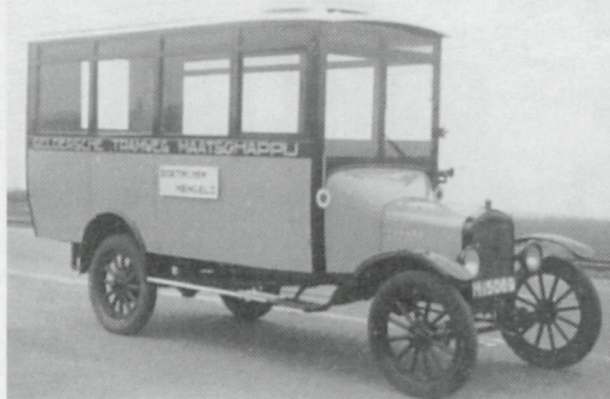
Het beroepsvervoer werd nog niet gehinderd door regelgeving betreffende veiligheid, dienst- en rusttijden en een vergunningstelsel was er ook nog niet. Handige ondernemers kochten een vrachtautochassis, bouwden een carrosserie op de laadbak en reden hiermee vervolgens een autobusdienst. Daar kon natuurlijk geen stoomtramwegmaatschappij tegenop.

De directie van de GSTM zag met toenemende zorg dat zodra er ergens een autobusdienst ging rijden de reizigers massaal overstapten van de tram op de bus. Er zat maar één ding op: de klanten moesten behouden worden door het opzetten van een eigen autobusdienst. Op 24 juli reden 1923 reden de eerste bussen van de GSTM.

Bussen en motortrams bij de GSTM

Voor de nieuwe autobusdiensten kocht de GSTM 13 T-Ford chassis, die door drie verschillende carrosseriebedrijven werden afgebouwd voor het

vervoer van personen. In het tempo waarin de bussen werden opgeleverd, werden nieuwe lijndiensten in gebruik genomen.

Afb. 3. De bekende T-Ford, omgebouwd tot autobus. Al snel bleek dat deze lichte bussen niet geschikt waren voor het personenvervoer op lijndiensten.

In totaal werden in de tweede helft van 1923 tien verschillende lijndiensten opgestart, met een totale lengte van 128 km. Ze bleken niet allemaal even rendabel en tegen het eind van 1924 waren hiervan alleen nog de diensten op de eerste lijn Doetinchem-Zelhem-Hengelo en op de achtste lijn Terborg-Silvolde-Dinxperlo over. De in 1924 geopende autobuslijn Zutphen-Dieren-Arnhem, met een lengte van 30 km, ontwikkelde zich echter enorm voor- spoedig en vormde al snel het zwaartepunt van het autobusbedrijf.

Met de tram was het echter nog niet gedaan. In 1926 kwam een belangrijke en lang gewenste uitbreiding van de tramlijn tot stand. De lijn die tot dan eindigde in Velp kon worden doorgetrokken naar Arnhem. Daarmee was een rechtstreekse verbinding tussen de Achterhoek en de provinciehoofdstad verkregen, wat een grote stimulans voor het vervoer betekende. De tramlijn van de GSTM bereikte met deze uitbreiding haar grootste lengte: 56 km.

Omdat de gemeente Arnhem niet wilde dat in de stad met stoomtrams werd gereden, werd vanaf dat moment op de gehele lijn Dieren-Arnhem motortractie gebruikt; trams aangedreven door benzinemotoren.

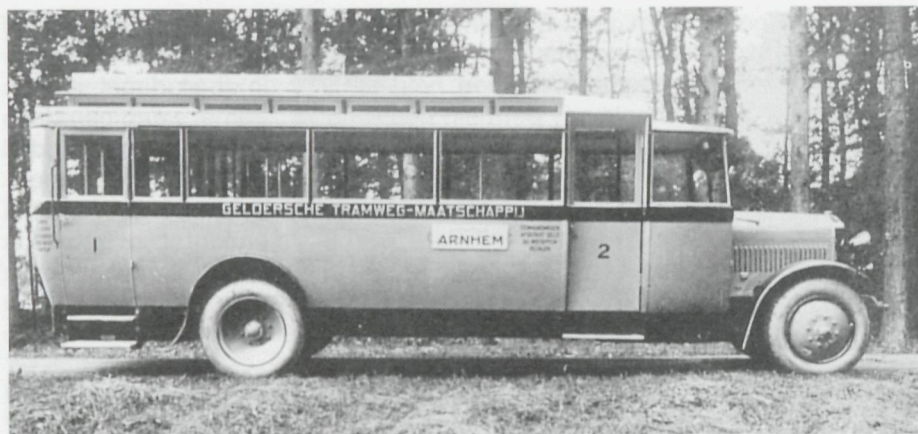
Afb. 4. De benzinetram van de GSTM in 1926 bij de eerste rit door de Parkstraat in Arnhem.

Ook op andere trajecten werd hierna geleidelijk aan afgestapt van aandrijving met stoom. Vanwege deze modernisering werd de naam van het bedrijf in 1929 omgezet van Geldersche Stoomtramweg Maatschappij (GSTM) in Geldersche Tramweg Maatschappij (GTM). Vanaf 1930 werd de stoomtractie voor wat betreft het personenvervoer vrijwel geheel afgeschaft. Dat had vooral te maken met het openen van een autobusdienst Gendringen-Doetinchem-Dieren-Arnhem. Als gevolg daarvan werd de tramdienst ingekrompen, waardoor de resterende tramritten met motortrams konden worden gereden.

De ontwikkeling van de eerste autobusdiensten

Voor de grote drukte op de in 1924 geopende 30 km lange buslijn Zutphen-Dieren-Arnhem werden de lichte T-Fords ongeschikt geacht. Daarom werd besloten tot aankoop van vijf Franse De Dion Bouton chassis; algemeen beschouwd als het meest moderne en degelijke materieel dat in die jaren te koop was. Door carrosseriebedrijven Bij 't Vuur uit Arnhem en Pennock uit Den Haag werden hierop 26-persoons carrosserieën gebouwd. De bussen hadden een 4-cilinder De Dion Bouton benzinemotor van 60 pk, driemaal zoveel als de T-Ford motoren. Overigens moet daarbij wel worden bedacht dat de nieuwe bus een leeg gewicht van 4900 kg had. Zoals in die tijd gebruikelijk hadden de bussen afzonderlijke compartimenten voor 1e en 2e klas. Dat onderscheid zou bij de GTM tot in 1933 worden gehandhaafd.

De T-Fords waren alle crèmekleurig geschilderd. De nieuwe bussen werden in donkergeel met een zwarte bies en een wit dak uitgevoerd. Dit kleurenschema bleef met kleine verschillen gehandhaafd tot 1977; het maakte de bussen van de Geldersche Tramwegen altijd uitstekend herkenbaar.

Afb. 5. In 1924 kwamen deze De Dion Bouton bussen de T-Fords vervangen.

De lijn Arnhem-Dieren-Zutphen begon op 27 juli 1924 als uurdienst, zij het in de stille avonden op het trajectdeel Dieren-Zutphen als twee-uurdienst. Het reizigersaanbod op het traject bestond vooral uit forenzen en toeristen. Wat ook elders was gebeurd nadat er een busdienst werd geopend op een lijn waar tevoren het vervoer door een tram geschiedde, gebeurde ook hier: de reizigers gaven massaal de voorkeur aan de bus. Vanwege de grote drukte moesten zelfs versterkingsritten worden gereden. Eind 1924 werden nog twee en begin 1925 nog drie extra De Dion Bouton bussen aangeschaft, waardoor vanaf juni 1925 op het traject Arnhem-Zutphen al een halfuurdienst kon worden gereden.

De belangrijkste verklaring voor de voorkeur van de reizigers was de verkorting van de reisduur. Sinds 1922 was de maximumsnelheid van stoomtrams 35 km/u. Bij motortrams bedroeg het maximum 45 km/u. De Dion Bouton bussen haalden gemakkelijk 60 km/u. Ter illustratie: het traject Arnhem-Gendringen kostte met de stoomtram 2 uur en 9 minuten, met de motortram 1 uur en 44 minuten en met de bus maar 1 uur en 6 minuten.

Afb. 6. De meeste T-Fords werden omgebouwd tot 1,5-tons vrachtauto's en ingezet in afhaal- en besteldiensten. Daar deden ze nog dienst tot het midden jaren dertig.

De busreis van Arnhem naar Zutphen duurde in 1927 nog 80 minuten. Gelet op het belang van verkorting van de reisduur, werd een maatregel genomen die uniek was voor Nederland. Er werden conductrices aangesteld, die werden belast met de kaartverkoop in de bussen. De reistijd kon daardoor terug naar 57 minuten. Zelfs in de landelijke pers werd gewag gemaakt van deze nieuwigheid vanwege 'de gevaren van het persoonlijk verkeer' waaraan deze jongedames zouden worden blootgesteld. De GTM zette echter door en nam tot in de jaren zestig enige honderden conductrices in dienst.

Afb. 7. De eerste 3 conductrices (1927).

De ontwikkeling van het busbedrijf werd ook in het begin van de dertiger jaren met kracht voortgezet. Op de lijn Gendringen-Doetinchem-Dieren-Arnhem werd in 1930 de stoptramdienst gestaakt en vervangen door een autobusuurdienst. Er kwamen ook busdiensten naar Duitse plaatsen als Isselburg/Anholt en Emmerik. Dat het goed ging met het bedrijf mag worden afgeleid uit de aanschaf in 1930 van twaalf nieuwe De Dion Bouton bussen, waarvoor de 31-persoons carrosserie door Verheul werd geleverd.

In de Achterhoek waren rond 1930 nog vijf andere tramwegmaatschappijen actief. Die verkeerden echter alle vanaf 1920 onveranderd in een financieel kritieke situatie. Vanuit het Rijk en de provincie werd daarom vanaf het eind van de twintiger jaren aangedrongen op een fusie van die maatschappijen met de GTM. Als eerste werd in 1931 de N.V. Geldersch-Overijsselsche Stoomtramweg Mij uit Lochem overgenomen.

De GTM groeide echter niet alleen door fusies met noodlijdende maatschappijen uit de Achterhoek. Door het overnemen van de Fa. Hartkoorn kreeg men de vergunning voor de buslijn Ede-Arnhem. Met het overnemen van de vergunning van A.M. van Eldik uit Arnhem kwam de GTM voor het eerst ook in de Betuwe terecht. Vanaf 9 november 1931 werd een lijndienst gereden van de schipbrug over de Rijn bij Elden, via Elst naar de veerstoep aan de Waal bij Lent. Het reizigersaanbod op de lijn Arnhem-Dieren bleef zich zó sterk ontwikkelen dat daar al in 1932 een 7,5 minutendienst moest worden gereden.

Als gevolg van de concurrentie van de busdiensten verloren de spoorwegen op de diverse stations langs de lijn Arnhem-Zutphen 25 tot 50% van de reizigers. De spoorwegen en de GTM werden steeds duidelijker concurrenten.

Afb. 8. Op de dijk in Lent staat de bus naar Bemmeler te wachten. Op deze plaats stapten passagiers in en uit die toen nog met de veerpont de Waal moesten oversteken.

De 22^e februari 1933 is een belangrijke datum wat betreft de Betuwse activiteiten van de GTM. Op die dag kwam de N.V. Betuwsche Stoomtramweg-Maatschappij onder directie van de GTM. Om te zien hoe deze Betuwse maatschappij tot dan toe haar activiteiten had uitgevoerd en hoe het tot deze overname was gekomen, maken we hier een zijspgong om kort in te gaan op de geschiedenis van de BSM.

De N.V. Betuwsche Stoomtramweg Maatschappij (1907-1935)

Vanaf 1879 was het vanuit de Betuwe mogelijk om op een handvol stations langs de in dat jaar geopende spoorlijn Arnhem-Nijmegen op de trein te stappen. Het betrof de halteplaatsen Rijnbrug, Laarstraat, de Wetering, Arnhemse straat, Elst, Reeth, Ressen-Bemmel en Lent. Daarmee kon echter slechts in de behoefte van een beperkte groep Betuwanaren worden voorzien, namelijk van diegenen die in de nabijheid van de betreffende stations of stopplaatsen woonden.

Na enkele mislukte pogingen om een tramlijn door de Over-Betuwe op te zetten, volgde er in 1903 een nieuw initiatief waarbij de Bemmelnaren P. van Bunge, W. Breunissen, H. Langemeijer, C. Rijssenbeek en J. Stolk betrokken waren. Nadat zij de burgemeester van Elst, Baron Van der Feltz, warm hadden gemaakt voor hun plannen, werd een comité gevormd waar ook G. Erdkamp uit Elst, A. Knipping uit Lent en J. Pruijn uit Elden toetraden. Door het comité werd een concessieaanvraag ingediend voor een tramweg-onderneming waarvan de lijn begon bij de schipbrug naar Arnhem in Elden en

eindigende bij de pont naar Nijmegen in Lent, door Elden, Huissen, Bemmeler, Vossenpels en Lent. Verder omvatte de aanvraag een zijtak van Bemmeler naar het station in Elst en een verbinding van Huissen, over Angeren, Doornenburg en Gendt naar Bemmeler. Later werd nog het tracédeel Elden-Elst-Lent aan de aanvraag toegevoegd.

Na een doorlooptijd van enkele jaren ontwikkelde het initiatief zich zodanig voorspoedig dat op 16 februari 1907 ten overstaan van notaris Van Bunge tot oprichting van de N.V. Betuwsche Stoomtramweg-Maatschappij (BSM) kon worden overgegaan. Er was bij het maken van de plannen en het berekenen van de financieringsbehoefte aanvankelijk uit kostenoverwegingen gekozen voor een spoorbreedte van 75 cm, maar op last van het Ministerie van Waterstaat, Handel en Nijverheid diende, in verband met mogelijk in de toekomst gewenste uitwisselbaarheid met naburige tramdiensten, de aanleg plaats te vinden met een spoorbreedte van 106,7 cm.

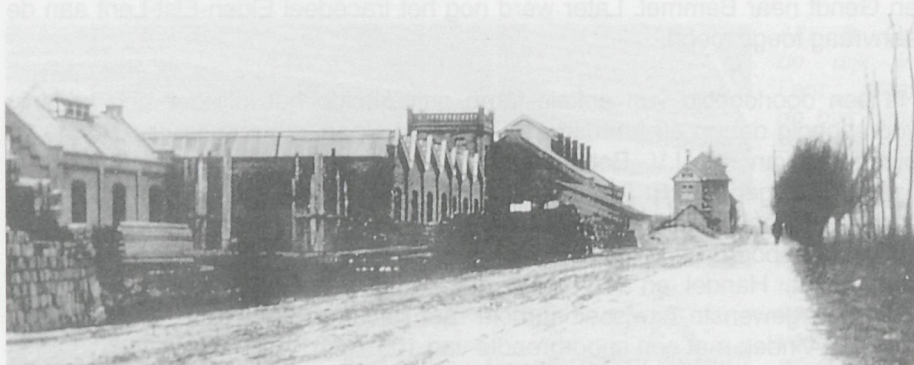
Bij de financiering waren betrokken de gemeenten Elst, Bemmeler, Huissen, Gendt, Arnhem, Nijmegen, Pannerden en Valburg. Zij gaven rentegaranties af, gebaseerd op het belang van de tram per gemeente. De genoemde acht gemeenten, met in de tijd dat dit speelde een totaal van omstreeks 137.000 inwoners, verklaarden zich vooraf garant voor rentebetalingen van in totaal f 22.000 per jaar. De gemeente Bemmeler met circa 5.700 inwoners nam hierin voor f 5.500 deel, Huissen (4.800 inwoners) voor f 4.400 en Gendt (2.900 inwoners) voor bijna f 2.100. Ter vergelijking: het aantal inwoners van de gemeente Lingewaard per 1 januari 2005 bedroeg 43.185, tegen een totaal van de drie nog afzonderlijke gemeenten precies honderd jaar eerder van 13.357. Met de 6.705 inwoners van de gemeente Elst -waartoe nog de dorpen Elden en Lent behoorden- erbij was de Over-Betuwe eigenlijk nog een betrekkelijk dunbevolkt gebied.

Afb. 9. Het administratiegebouw, tevens de woning van de chef, aan de Karstraat. Dit opvallende gebouw werd aan het eind van de tachtiger jaren gesloopt.

Administratie Gebouw B. S. M. - Bemmeler

Aan de Karstraat in Bemmél liet de maatschappij in 1908 naast een administratiegebouw een locomotievenloods en werkplaats bouwen. In 1910 zou Bemmél ook de statutaire vestigingsplaats van de BSM worden.

Afb. 10. 1908. Het gehele complex aan de Karstraat in Bemmél, hier nog in aanbouw.

Kort voordat de gebouwen werden opgeleverd, waren de eerste twee van de in totaal vijf geplande tracés gereedgekomen: tracé 1 Lent-Elst-Elden en tracé 2 Elst-Bemmél. Op zaterdag 12 december 1908 werd hierop de officiële openingsrit gereden. Vanaf 14 december 1908 reden BSM trams dagelijks tussen Bemmél en Elst en tussen Elden en Lent.

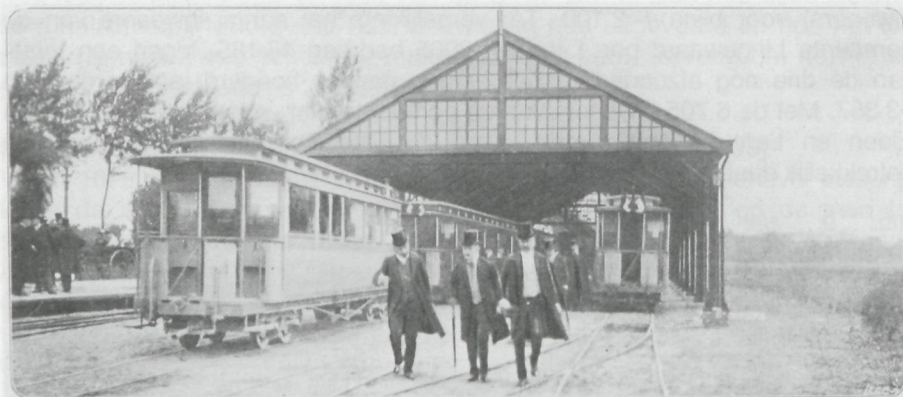
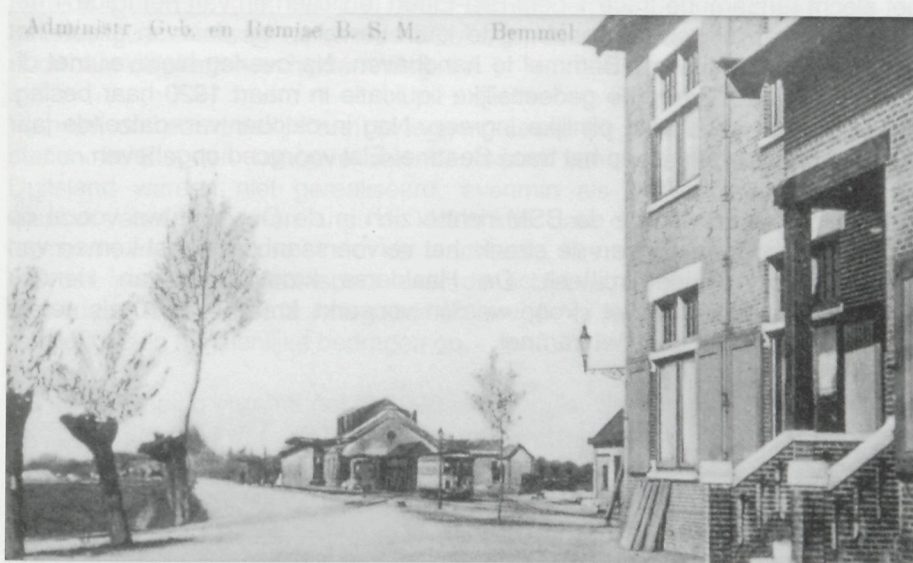

Foto De opening van de nieuwe lijnen der Betuwsche Stoomtram, welke eene verbinding tot stand brengt (Meylink, tusschen Arnhem en Nijmegen over Huissen, Elden en Elst; de welvarende dorpen Bemmél, Lent e. a., vroeger geheel van het verkeer uitgesloten, genieten nu mede het onberekenbare voordeel van snelverbinding met de groote steden; onze foto brengt in beeld de nieuwe tramrijtuigen met de remises te Bemmél; op den voorgrond in het midden: Minister Regout; links: de heer Nepveu; rechts: Baron van Doorn van Westcapelle.

Afb. 11. De feestelijke in gebruikneming van tracé 3 Elden-Huissen-Bemmél-Lent op maandag 30 augustus 1909 werd onder meer bijgewoond door de minister, die zich met een versierde tram vanaf de Praets bij Arnhem over Huissen naar Bemmél liet vervoeren. In de geïllustreerde weekbladen werd hieraan volop aandacht besteed. Bovenstaande foto toont een deel van het gezelschap bij de nieuwe wagenloods van de BSM op het emplacement aan de Karstraat.

Rond de jaarwisseling 1909/1910 werd de aanleg van tracé 4 Huissen-Angerens-Doornenburg-Gendt-Bemmel afgerond. Op zaterdag 23 april 1910 werd dit tracé samen met het kort daarvoor gereedgekomen laatste tracé 5 Doornenburg-(West)Pannerden feestelijk geopend. Met de oplevering van tracé 5 was de aanleg van het tramnet in de Over-Betuwe afgerond. Met een totale spoorlengte van 57 km was de BSM een aanzienlijke trammaatschappij. Er waren ongeveer 65 personeelsleden in dienst, waarmee de BSM in de streek een belangrijke werkgever was. Het aantal locomotieven was in 1910 uitgebreid tot 11 en het aantal rijtuigen tot 14. Het aantal goederenwagens was sinds 1908 verdubbeld en bedroeg nu 28.

Afb. 12. Een blik in zuidelijke richting vanaf de hoek Dorpsstraat-Karstraat-Papenstraat.

De BSM kende al meteen een matige start. Gemeten naar afgelegde kilometers was 1912 nog het drukste jaar, met 323.000 km. Daarna begon het aantal gereden kilometers al af te nemen. Toch werd tot en met 1917 nog wel een bescheiden positief resultaat gedraaid. In 1918 bedroeg het aantal tramkilometers nog slechts 160.000. Het verlies van dat jaar ad f 29.000 was bijna even groot als de som van de winsten over de jaren 1912 tot en met 1917. De eerste stemmen die riepen om liquidatie van het bedrijf werden al gehoord.

Een belangrijke oorzaak van de tegenvallende ontwikkelingen was de mobilisatie. Toen die op 1 augustus 1914 werd afgeroepen, moest ook een gedeelte van het personeel van de BSM onder de wapenen. Het gevolg was, dat een beperkte dienstregeling moest worden ingevoerd. Verder liepen in de periode tot eind 1918 de brandstoffenprijzen fors op.

Tegenover de halvering van het aantal tramkilometers in de periode 1914-1918 stond een verdubbeling van de kosten per kilometer, vooral door de sterk gestegen brandstofprijzen. De lijn Lent-Elst-Elden, waarvan men altijd de hoogste verwachtingen had, kon de concurrentie met de treinverbinding niet winnen. Voor een belangrijk deel was dat te wijten aan de vertragingen die tramreizigers opliepen bij het oversteken van de rivieren, terwijl de treinen via de spoorbruggen over de Rijn en de Waal ongehinderd Arnhem en Nijmegen binnenreden. Verder was de gehoopte toestroom van toeristen uitgebleven.

Door de slechte resultaten gedwongen, werd in 1919 door de BSM besloten het slecht renderende tracé 1 Lent-Elst-Elden te sluiten en van het tracé 4 het gedeelte van Huissen-Doornenburg te laten vervallen en daarvan alleen het deel Doornenburg-Gendt-Bemmel te handhaven. Na overleg hierover met diverse overheden kreeg de gedeeltelijke liquidatie in maart 1920 haar beslag. Het bleek niet de laatste pijnlijke ingreep. Nog in oktober van datzelfde jaar werd de personendienst op het tracé Bemmel-Elst voorgoed opgeheven.

Het goederenvervoer van de BSM richtte zich in de Over-Betuwe vooral op het agrarische karakter van de streek: het vervoersaanbod moest komen van de landbouw en de fruitteelt. De Haalderse kroetfabriek van Hendrik Verweijen, waar appels tot stroop werden verwerkt, kreeg in 1910 als eerste een eigen aansluiting op het tramnet.

Afb. 13. In het midden van deze foto zien we een goederenwagen van de BSM op de aftakking van de tramlijn naar de kroetfabriek van Verweijen in Haalderen.

Veilingen, wekelijkse markten en de opslagplaatsen van de plaatselijke boerenbonden waren belangrijke bestemmingen. Vanaf 1 mei 1910 onderhield de BSM een ijlgooderendienst naar de veiling van de VVOB te Elst. De

dienstverlening van de BSM via agentschappen ging daarbij zo ver, dat de goederen konden worden geveild zonder dat de telers daarbij zelf nog aanwezig hoefden te zijn.

De ingebruikneming op 1 februari 1916 van een tramspoor over de schipbrug bij Arnhem gaf het goederenvervoer van de BSM nog een nieuwe impuls. Zonder overslag en inschakeling van derden konden nu goederenwagens over de rivier worden doorgereden naar bestemmingen in Arnhem. Over de schipbrug vervoerde de BSM vooral groenten en fruit naar de veiling aan de Westervoortsedijk en melk naar de stad. De locomotieven van de BSM bleven aan de Betuwse kant van de rivier. De Arnhemse Gemeentetram trok de geladen goederenwagens van de BSM over de schipbrug en reed ze daarna door naar de plaats van bestemming.

Plannen om een tramlijn aan te leggen tussen de Huissense veiling en het station in Elst ten behoeve van de export van geveilde producten naar Duitsland werden niet gerealiseerd, evenmin als het aanleggen van een zijspoor vanaf Haalderen langs de kleine kolk naar de steenfabriek. Dit had al te maken met de opkomst van de vrachtauto. Die ontwikkeling leidde er ook toe dat in 1927 het tramspoor over de schipbrug in Arnhem alweer werd verwijderd. Toch leverde het goederenvervoer in de twintiger jaren de BSM relatief gezien aanzienlijke bedragen op.

Na de inkrimping van het net in 1920 waren rails, wissels en rijdend materieel verkocht voor bijna f 300.000. Daarmee waren enkele schulden afgelost, waardoor het bedrijf in financieel opzicht weer enigszins gezond was gemaakt. Ook het gereedschap van de werkplaats kon gemoderniseerd worden.

Een belangrijk aandachtspunt bleef de versnelling van de dienst. Door het lichte profiel van de rails en de vele bochten in het tracé was de maximum snelheid voor de stoomtram slechts 20 km/u en een reis van Elden over Bemmeler naar Lent vergde 1 uur en 35 minuten. De combinatie van personen- en goederenvervoer en de daarmee samenhangende laad- en los, resp. aan- en ontkoppelingsactiviteiten bevorderden ook geen snelle uitvoering van de ritten. Maar in 1923 wist men toch door een beperking van het oponthoud bij de verschillende halteplaatsen en bij de remise in Bemmeler de reisduur op de hoofdlijn met 18 minuten te verkorten. De verbinding met Nijmegen verbeterde in dat jaar ook doordat de gierpont over de Waal door een gemotoriseerde pont werd vervangen.

De maatregelen van de BSM om de aantrekkelijkheid van de tram te vergroten, hadden vooral te maken met de opkomst van autobusdiensten. Op 10 april 1924 begon de firma Van Eldik een busdienst tussen de schipbrug bij Elden, via Elst, naar de veerstoep in Lent, dus op het vier jaar tevoren door de

BSM opgeheven tracé. De busreis duurde 50 minuten, waar de tram eerder 60 minuten nodig had. Mede omdat de spoorwegen in de lente van 1923 op het traject Arnhem-Nijmegen stopplaatsen als Laarstraat, de Wetering, Arnhemsche straat en Reeth had opgeheven, was er klandizie genoeg voor de nieuwe busverbinding. Van Eldik moest dan ook al snel zijn dienstregeling uitbreiden en een tweede bus inzetten. Het leek nog maar een kleine stap voor de in deze jaren nauwelijks aan regelgeving en beperkingen onderworpen nieuwe busbedrijven om het stoomtrambedrijf van de BSM ook op het overgebleven deel van haar netwerk te gaan beconcurreren. Proefnemingen van de BSM met een motortram om daarmee het vervoer per tram in de Over-Betuwe nog een nieuwe impuls te geven -zoals op sommige andere plaatsen wel gelukt was- leverden teveel tegenvallers op om dit waagstuk aan te gaan. Met nog enkele beperkte aanpassingen in dienstregelingen en het herinvoeren van het personenvervoer naar Angeren waren de mogelijkheden van de BSM om de inwoners van de Over-Betuwe beter te bedienen aan het einde van de twintiger jaren wel uitgeput.

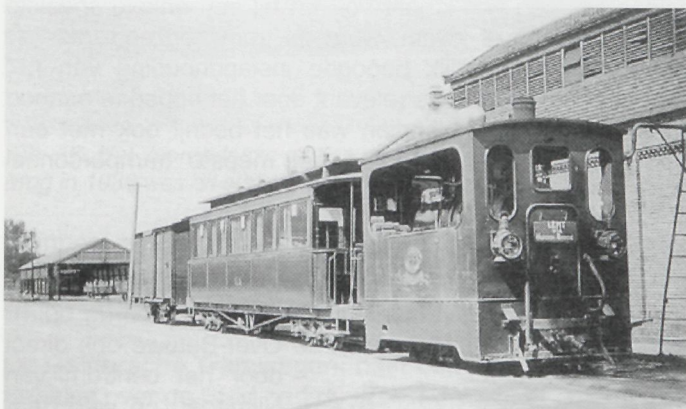

Afb. 14. Op het emplacement in Bemmelen staat de tram richting Pannerden klaar. We zien met het lichte uniform conducteur Theo Rutgers en met het donkere uniform op de achtergrond Johann Peters. De BSM bood tientallen streekgenoten werkgelegenheid.

Rond 1930 werd duidelijk dat alleen elektrische of dieselmotortrams in stedelijke gebieden de concurrentie met de autobus met succes aan zouden kunnen gaan. Op het platteland was de tram gedoemd om te verdwijnen. Een koppeling met het tramvervoer in de steden Arnhem en Nijmegen was door het ontbreken van vaste oeververbindingen geen optie. Weliswaar tekende de komst van bruggen bij Arnhem en Nijmegen zich af, maar voor de BSM was het te laat.

De BSM werd met de neus op de harde feiten gedrukt, toen bleek dat de firma Van Eldik, die sinds 1924 de buslijn Elden-Elst-Lent exploiteerde, haar concessie had verkocht aan de Geldersche Tramweg Maatschappij (GTM). De directie van de GTM anticipeerde op de komst van de bruggen, was bezig in snel tempo een uitbreiding van haar autobuslijnen te realiseren en had haar vizier daarbij ook op de Over-Betuwe gericht.

In juni 1931 deed Fa. De Rijk uit Arnhem een concessieaanvraag voor een autobusdienst op de ringlijn Arnhem-Huissen-Bemmel-Gendt-Huissen-Arnhem. Bezwaren van de BSM en de gemeenten Bemmel, Huissen en Elst konden verhinderen dat De Rijk deze concessie kreeg. Bezwaren tegen de verkoop van de concessie van Van Eldik aan de GTM werden afgewezen. Toen op 9 november 1931 de eerste GTM bussen tussen Elden en Lent een uurdienst gingen rijden, schreef 'De Betuwe' over 'comfortabele De Dion Boutons met 31 zitplaatsen, die als bijzondere attractie vriendelijke conductrices aan boord hadden'. Deze krant concludeerde voorts dat met een reisduur van slechts 25 minuten voor de hele rit de nieuwe tijd definitief in de Betuwe was doorgedrongen!

Afb. 15. De tram naar Lent staat hier te wachten in Bemmel. Op deze foto uit 1932 is te zien dat het niet goed gaat met de BSM. Eén personenrijtuig is voldoende voor het vervoer van de reizigers. Aan het tramstel is verder een goederenwag gekoppeld.

Op 10 februari 1932 werd de voor 16 februari gepland staande herdenkingsbijeenkomst in verband met het 25-jarig bestaan van de BSM geannuleerd, in verband met een 'op handen zijnde reorganisatie'. Op dat moment liepen geheime onderhandelingen tussen de GTM en de BSM. Op 16 april 1932 stemden commissarissen in met de uitkomsten daarvan. Het personenvervoer door de BSM zou voortaan met van de GTM gehuurde bussen geschieden, de tramrails bleven voorlopig liggen ten behoeve van het goederenvervoer, de tramwerkplaats zou worden opgeheven, een deel van het kantoor werd gesloten en GTM-directeur Sebbelee werd tevens BSM-directeur. BSM-directeur Nepveu werd na 25 jaar met pensioen gestuurd.

Op 7 mei stemden de aandeelhouders met het contract in en op 8 mei kon Sebbeleë beginnen. Diverse maatregelen volgden elkaar in snel tempo op. En op 21 februari 1933 was het zover: om half tien stopte de laatste rit van de geregelde tramdienst voor de laatste keer bij de remise. De 22^e februari begon de autobus met een vaste dienst op de trajecten Elden-Huissen-Bemmel-Lent (veerstoep) en Bemmel-Pannerden.

Afb. 16. Weinig activiteit meer bij de gebouwen van de BSM op deze foto van 4 juli 1932.

Een tweetal vroege trams tussen Bemmel en Arnhem bleef nog enkele weken rijden, evenals de zondagse kerkt tram van Haalderen naar Bemmel. De markttrams (maandag Pannerden-Lent, donderdag Pannerden-Elst en vrijdag Bemmel-Arnhem) hielden het nog wat langer vol. En bij een enkele speciale gelegenheid waar veel publiek op af kwam, werd de tram nog een keer ter ondersteuning gebruikt. De aanvankelijk beoogde instandhouding van het goederenvervoer per tram bleek nauwelijks relevant door het beperkte aanbod vanwege de economische malaise. Bovendien was het bedrijf ook met een eigen vrachtautodienst begonnen. Al snel kon het meeste trampersoneel worden ontslagen.

Op woensdag 10 april 1935 werd de nieuwe Rijnbrug bij Arnhem voor het verkeer opengesteld. Voortaan reden de bussen vanuit de Betuwe direct de stad in, naar het GTW-station op het Velperplein. Toen de Waalbrug op 16 juni 1936 werd geopend, reden de bussen vanuit de Over-Betuwe ook direct

door het centrum van Nijmegen op weg naar het eindpunt bij het spoorstation.

Afb. 17. Het gebouw van de Geldersche Tramwegen, met wachtkamer, op het Velperplein te Arnhem. De bussen reden in de eerste helft van de dertiger jaren nog niet door naar het spoorstation vanwege de concurrentie.

Uit de verkoopopbrengst van het overtuillig materieel en het materiaal van de opgebroken trambaan kocht de BSM zelf drie nieuwe Krupp bussen, die samen met de zes van de GTM gehuurde bussen de diensten verzorgden. In 1937 werden alle bussen administratief opgenomen in het GTM-wagenpark. De BSM werd een papieren maatschappij en de GTM bepaalde het beleid. Op 17 mei 1941 werd de statutaire naam gewijzigd van N.V. Betuwsche Stoomtramweg Maatschappij (BSM) in Betuwsche Tram Maatschappij N.V. (BTM), waarbij de zetel werd verplaatst naar Doetinchem. De GTM kocht geleidelijk alle uitstaande aandelen op en in 1961 werd de BTM definitief geliquideerd.

Afb. 18. Het vooroorlogse station van Nijmegen. Na de ingebruikneming van de Waalbrug in 1936 was dit station rechtstreeks vanuit de Betuwe met de bus te bereiken.

Hiermee is de zijsprong naar de geschiedenis van de N.V. Betuwsche Stoomtramweg Maatschappij (BSM) afgerond en kunnen we de geschiedschrijving van de GTM vervolgen.

De Geldersche Tramwegen: naar één bedrijf

Behalve over de BSM had de GTM begin 1934 ook de directie over de GWTM (Geldersch-Westfaalsche Tramweg Mij.), de GOSM (Geldersch-Overijselsche Stoomtramweg Mij.) en de ZE (Tramweg Mij. Zutphen-Emmerik). Intern waren er al reorganisaties doorgevoerd. Nu werd het tijd geacht voor uniformiteit in de presentatie naar buiten toe. Met ingang van de dienstregeling van 15 mei 1934 werden de afzonderlijke tram- en buslijnen samengebundeld tot één streekvervoernet, met één gezamenlijke dienstregeling en één tariefstelsel. Bussen, stations en halteborden kregen GTW-opschriften.

Verdere ontwikkelingen in de dertiger jaren

Wat betreft het rijdende materieel werden er ook veranderingen doorgevoerd. De nieuw aangeschafte bussen kwamen niet meer van De Dion Bouton, maar van Krupp en Kromhout en waren nu voorzien van dieselmotoren. Het waren

zogenaamde frontstuurbussen: de neus aan de voorkant ontbrak. In de nieuwe bussen was plaats voor 38 personen en er was een afzonderlijke cabine voor de chauffeur; dat werd nodig geacht met het oog op de verkeersveiligheid in het drukke verkeer van die tijd. Van de in gebruik zijnde De Dion Bouton bussen werd de benzinemotor vervangen door een dieselmotor. Dieselmotoren waren minder storingsgevoelig en de brandstofkosten ervan waren lager. Na de levering van de nieuw gekochte bussen in 1936 werden de oudste De Dion Bouton bussen -uit 1924 en 1925- omgebouwd tot stukgoedwagens. Door het stopzetten van het stoomtrampersonenvervoer was het daaraan gekoppelde snelgoederenvervoer eveneens weggefallen. Daardoor was er een markt voor vrachtautolijndiensten. Met de Nederlandse Spoorwegen werden contracten afgesloten voor afhaal- en besteldiensten van NS-stukgoed op de stations Arnhem, Winterswijk, Zutphen en Deventer. De GTW wist deze dienstverlening binnen te halen ten koste van ATO/Van Gend & Loos, dat zich hierna uit de Achterhoek terugtrok. Werk genoeg dus voor de GTW-vrachtauto's.

Afb. 19. Het station van de Geldersche Tramwegen op Kelfkensbos in Nijmegen. Links voor het gebouw zien we een tot vrachtauto omgebouwde De Dion Bouton.

De uurdienst tussen Lent en de schipbrug naar Arnhem was direct na de opening van de Rijnbrug bij Arnhem vervangen door een halfuurdienst die eindigde op het Velperplein, waar kon worden overgestapt op de andere lijndiensten van de maatschappij. Na de opening van de Waalbrug bij Nijmegen op 16 juni 1936 werden de halfuurdiensten Gendringen-Dieren-Arnhem en Zutphen-Dieren-Arnhem beide via Elst doorgetrokken naar Nijmegen. Daar-

door ontstond een 15-minutendienst op het traject Dieren-Arnhem-Elst-Nijmegen. Ook de door BSM gereden buslijn Arnhem-Bemmel-Lent werd direct doorgetrokken naar het Nijmeegse station. De busdiensten naar Nijmegen bleken in een grote behoefte te voorzien. De kwartierdienst van 1936 werd in 1938 verdubbeld naar een 7,5-minutendienst. Het aantal reizigers per spoor tussen Arnhem en Nijmegen daalde in dezelfde periode met 75%.

Afspraken tussen de GTW en de Nederlandse Spoorwegen

Hoewel concurrenten hadden de GTW en de NS elkaar in 1936 gevonden bij de regeling van het stukgoederenvervoer in de regio. Hierna had men zich gericht op het personenvervoer. Begin 1937 kwam een samenwerkingsovereenkomst op dat punt tot stand. Afgesproken werd dat de GTW niet non-stop autobusdiensten zou rijden tussen twee NS-knooppunten. In plaatsen waar de buslijnen bij een GTW-busstation eindigden, werden deze doorgetrokken naar het NS-station. De NS zou de GTW inschakelen bij trein/bus-dagtochten en in geval een spoorlijn in het gebied zou worden opgeheven, dan zou de NS zich inspannen dat die lijn naar de GTW ging.

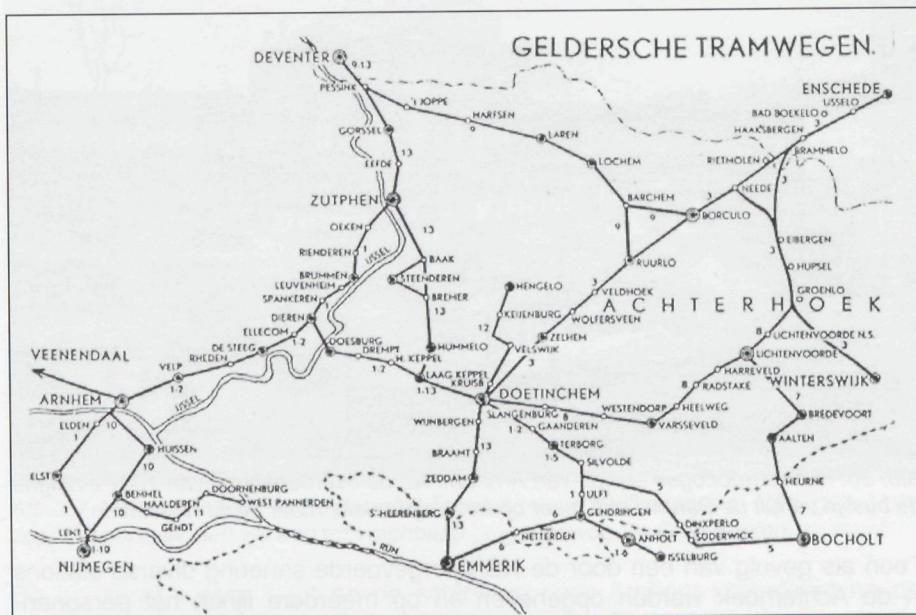
Afb. 20. Het vooroorlogse station van Arnhem. Na de overeenkomst van 1937 eindigde de buslijn vanuit de Betuwe niet meer op het Velperplein, maar bij dit NS-station.

Toen als gevolg van een door de NS doorgevoerde sanering diverse stations in de Achterhoek werden opgeheven en op meerdere lijnen het personenvervoer werd gestaakt, was er een aantal gegadigden voor de betreffende vergunningen. De lijnen Doetinchem-Ruurlo-Neede-Enschede en Winterswijk-Groenlo-Neede-Enschede kwamen echter bij de GTW terecht, wat gezien kon worden als een uitvloeisel van de overeenkomst met de NS.

Door nog een paar kleinere overnames in de regio ontstond geleidelijk aan een uitgestrekt en financieel interessant lijnennet. Voor de nieuwe lijnen naar Twente moesten 24 chauffeurs en conductrices worden aangenomen. Kort na de ingebruikneming van de lijnen naar Twente in 1937 moest daarop de frequentie al worden verdubbeld. Het wagenpark moest met spoed verder worden uitgebreid.

Naar het einde van de jaren dertig

Gesteld mag worden dat de GTW het in de crisisjaren uitstekend deed. Dat had ongetwijfeld te maken met de vooruitziende blik en het doortastende karakter van ir. H.W. Sebbelee, directeur van 1915 tot 1939. Hij had bijtijds in de gaten dat de toekomst aan het personenvervoer per bus was, waar anderen te lang volhardden in het gebruik van de tramdienst. In 1938 nam de GTW een recordaantal van 36 nieuwe bussen in gebruik: 30 van Krupp, geschikt voor 36 personen en 6 van Kromhout, voor 38 personen. Door overnames verkregen Citroën (8) en Chevrolet bussen (3) konden nu worden afgestoten. In 1939 werd nog Tramweg Mij De Graafschap overgenomen en kreeg de GTW de exploitatie van de lijnen Zutphen-Vorden-Ruurlo-Groenlo en Hengelo-Vorden. Het GTW-net was daarmee een mooi afgerond geheel geworden.

Afb. 21. Deze kaart geeft een beeld van het lijnennet in 1937. Wat betreft de lijnen in de Over-Betuwe valt op dat deze niet door Angeren lopen.

Tijd om van de resultaten te genieten was er nauwelijks. Na de Duitse inval in Polen op 1 september 1939 werd het Nederlandse leger gemobiliseerd. Dat vergde nogal wat van de vervoersbedrijven, waarvan diverse personeelsleden onder de wapenen werden geroepen. Een directe beperking van de dienstregeling op alle lijnen was het gevolg. Daarnaast moest de GTW de diensten staken op de Duitse plaatsen Isselburg/Anholt, Bocholt en Emmerik. In de tweede helft van september kon de beperking van de dienstregeling weer ongedaan gemaakt worden, maar de ritten op Duitsland werden na deze onderbreking niet meer hervat.

Ten behoeve van de zomerdienstregeling die op 19 mei 1940 zou ingaan, werden begin 1940 nog 12 Krupp bussen aan het wagenpark toegevoegd. De Duitse inval op 10 mei 1940 betekende echter dat die nieuwe dienstregeling

niet meer zou worden ingevoerd.

Afb. 22. Bij het uitbreken van de oorlog werd onder meer met dit type bussen gereden.

Ter afronding

Wat het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog voor de GTW betekende en hoe het bedrijf na de oorlog weer herrees, zal aan de orde komen in het tweede deel van de bijdrage over De Geldersche Tramwegen in het volgende nummer van het Kringblad.

Gerard Sommers

Bronnen:

- 1) *De Geldersche Tramwegen, vijfenvijftig jaar autobusgeschiedenis in Oost-Gelderland, 1923-1977*, P. van Rosse, Uitgeverij Van de Berg, Enschede, 1991;
- 2) *Korte Geschiedenis van een Gelders Streekvervoerbedrijf, 70 jaar Geldersche Tramweg-Maatschappij*, 27 juni 1951, Gedenkboek GTM, Doetinchem, 1951;
- 3) *De Betuwsche Stoomtramweg Maatschappij (1907-1935)*, Mr. R.G. Klomp, ISBN 90 6013 064 2, Uitgeverij De Alk, Alkmaar, 1996;
- 4) *Vijftien jaar GSM 1977-1992*, C. Glastra van Loon, Uitgave Gelderse Vervoer Maatschappij te Arnhem, april 1994;
- 5) *Diverse oude ansichten m.n. uit de collectie van J.H.J.M. Janssen*;
- 6) *Divers documentatiemateriaal aangeboden door M. van Leuteren - Connexion*.

Oud archiefmateriaal

In januari 1941 begon voor Nederland en ook voor de gemeente Bommel het tweede oorlogsjaar. Voor de oppervlakkige beschouwer was er, buiten hier en daar een Duitse controlepost en nu en dan Duitse militairen op straat, nauwelijks iets veranderd. De Duitsers konden natuurlijk van alles gebruiken, maar ze betaalden netjes voor wat ze in de winkels kochten. Ze gedroegen zich op een enkele uitzondering na, uiterst correct en het leek allemaal nog wel mee te vallen. Op 24 januari kwam ergens in onze gemeente een projectiel terecht. De gemeente betaalde f 1,50 voor het uitgraven ervan. Bijzonderheden over de juiste plek en het soort projectiel werden helaas niet vermeld.

Ook de werkverschaffing ging gewoon door en nog steeds werden margarine, bak- en braadvet uitgereikt aan behoeftigen. Het Liduinegesticht kreeg een nieuwe keuken en het comité Winterhulp Nederland, een NSB-organisatie, hield vergaderingen. De gemeente moest de zaalhuur vergoeden.

Maar het zou zo niet blijven. Op 13 januari 1941 verordonneerde Seyss-Inquart, dat alle joden in het bezette Nederlandse gebied zich moesten aanmelden. Intussen werd het persoonsbewijs ingevoerd. Daartoe kon de gemeente bij het *Centraal Inkoopbureau van de Vereeniging van Nederlandsche Gemeenten* dactyloscopische artikelen bestellen ten dienste van de afgifte van persoonsbewijzen: een inktroller met gelatinerol, een busje dactyloscopische inkt, dito tubes en een spatel. Verder verscheidene formulieren om een en ander te administreren. De persoonsbewijzen moesten dienen als legitimatie. Op de persoonsbewijzen waren een pasfoto, vingerafdrukken en persoonsgegevens opgenomen en bij joden een gestempelde vette J.

B 29 / N ^o 003533	B 29 / N ^o 003533	N ^o B 29 / N ^o 003533
Peters--	B 203	
Johann--	<i>du landbouwer</i>	
16 Juli 1873	<i>du landbouwer</i>	
Duisburg		
Duitschland		
Wiltling H C		
<i>landbouwer</i>		
14 October 1901	<i>geen</i>	
BEMMEL		
<i>gymnast</i>		

Het persoonsbewijs van Johann Peters uit Haalderen, uitgereikt op 14 oktober 1941.

Er werd extra personeel aangesteld voor het uitreiken van de persoonsbewijzen: mejuffrouw Anna Wilhelmina Koenders en de heer J.B.M. Kerkhofs. Uit omliggende gemeenten kwamen nog eens vijf personen ter assistentie. De fotografen deden goede zaken. De gemeente betaalde aan de Staat der Nederlanden f 1.050 wegens zegels voor de persoonsbewijzen.

De andere zijde van het persoonsbewijs van Johann Peters, met pasfoto.

In het persoonsbewijs hoorde een stamkaart. Die was nodig om de bonkaarten bij een distributiekantoor te kunnen ophalen. Zonder bonnen geen eten, geen kleding, enz. Dat was natuurlijk een groot probleem voor onderduikers. Die moesten worden voorzien van een vals persoonsbewijs. Daarmee kon je een keer door een routinecontrole komen, maar bij het afhalen van een stamkaart viel je snel door de mand.... Om te zorgen, dat de prijzen voor allerlei artikelen, die (nog) niet op de bon waren, enorm zouden stijgen, waren het prijsbeheersingsbesluit en het voedselvoorzieningsbesluit afgekondigd. Daarnaast ging een slachtverbod gelden voor geiten en bokken.

Er kwam een verbod zich tussen 24 en 4 uur in de open lucht te bevinden. Onder speciale omstandigheden werd de verboden tijd vervroegd (avondklok). In Haalderen werden zoeklichten geplaatst. Burgemeester Van Elk ging die op 5 april bekijken. In verband met de verduisteringsvoorschriften leverde de firma Knipscheer witte verf en een kwast voor de belijning van de wegen, zodat die in het donker redelijk zichtbaar bleven. W.P. Wieland leverde verduisteringslampjes aan de gemeente. Bij de meisjesschool werd een trottoir aangelegd. Daartoe moest een muur verzet worden.

Joop Verburg

Geraadpleegde lectuur: (naast de gemeentelijke administratie) Bericht voor de Tweede Wereldoorlog.

Straatnamen in Bemmelen, Haalderen en Ressen

Het Hoog en de Hoogselaan

Wie nu vanaf de Herckenrathweg over Het Hoog en de Hoogselaan in de richting van De Plak gaat, zal niets bijzonders aan deze straten opmerken. Hoogstens dat ze inderdaad wat hoog liggen en een aantal verkeersremmende obstakels hebben. Het Hoog loopt vanaf de Herckenrathweg via een stukje Brouwerslaan in noordwestelijke richting, waarna in een scherpe bocht naar links de Hoogselaan begint. Deze loopt door tot aan De Plak.

In het 'Tableau der Wegen' uit 1825 komen de namen Het Hoog en de Hoogselaan niet voor. Ook in het huidige straatnamenarchief is niet duidelijk te vinden wanneer die namen zijn vastgesteld. Waarschijnlijk zijn ze al eeuwenlang in gebruik want in het register op de Leenaktenboeken lezen we bij een beschrijving van het adellijk huis 'De Pol' in 1665, wanneer 'Het Hoog' daar nog onderdeel van is, *...het Hooch naest den Pol... met den uytweg aen de Fioel in de gemeine straet uytgaende...*

Detail uit de verpondingskaart van 1810.

Op het kaartje van 1810 kunnen we zien dat 'Het Hoog' inderdaad naast 'De Pol' ligt. De uitweg aan 'De Fioel' is daar waar de Hoogselaan op De Plak

uitkomt. Er staat vlakbij dit punt nog steeds een huis met de naam 'De Fiool'. Vroeger zou daar een herberg geweest zijn.

De oorspronkelijk onverharde toegangswegen naar Huize 'Het Hoog' lagen op eigen terrein en konden met een hek worden afgesloten. De hekken waren altijd open maar werden eens per jaar (zo heb ik mij laten vertellen) afgesloten om het recht 'Eigen weg' te behouden.

Bij de aanleg van de Herckenrathweg aan het eind van de jaren veertig, veranderde de situatie enigszins. Tot die tijd lag de ingang naar 'Het Hoog' in de bocht van de Dorpsstraat en de Krommenhoek. In 1970 kwam de gemeente Bemmelen in het bezit van de wegen toen zij deze aankocht van mevrouw M. Rijssenbeek-Peters voor het symbolische bedrag van 1 gulden. 'Het Hoog' was sinds 1869 in het bezit van de familie Rijssenbeek geweest.

In latere jaren, bij de ontwikkeling van de wijk Het Hoog, werd het voorste deel van Het Hoog verlegd en ging het op in de Brouwerslaan.

Maria Janssen

Kalenderactie 2006

De precieze balans moet nog worden opgemaakt als we begin december deze informatie voor het kringblad schrijven, maar we kunnen al wel vaststellen dat de kalenderactie 2006 weer geslaagd is. Ruim 700 exemplaren van deze bijzonder fraaie kalender werden verkocht en afgeleverd. Het levert de kring weer aanvullende middelen op, waardoor we aan de ene kant onze voornemens en wensen kunnen realiseren en aan de andere kant de financiële drempel van het lidmaatschap zo laag mogelijk kunnen houden. Kopers van de kalender: hartelijk dank voor het meedoen! Bent u 2006 'kalenderloos' ingegaan, informeert u dan nog even bij de secretaris of er wellicht nog een exemplaar te koop is.

Van de gelegenheid maken we ook graag gebruik om u te wijzen op de sponsorpagina achterin onze kalender. U treft daar de namen aan van alle bedrijven die ook onze jaarkalender 2006 afnamen, de meeste van hen zelfs al een groot aantal jaren. Staat u op het punt een belangrijke aanschaffing te doen, wilt u een bepaalde klus laten uitvoeren, bent u op zoek naar een mooi cadeau of moet u gewoon boodschappen doen: kijk eens naar de namen van de vermelde bedrijven en bedenk dat deze ondernemers onze Historische Kring Bemmelen in ieder geval een warm hart toedragen!

Het bestuur

Blijft er af! – Een bijzonder vervolg

In het vorige Kringblad deed ik in het artikel 'Blijft er af!' een oproep voor reacties van lezers indien zij zichzelf of anderen op een van de foto's in het betreffende artikel herkenden. Hierop kwam maar één reactie, maar die was wel heel snel en ook nogal bijzonder. Met toestemming van de schrijver is de reactie met bijgevoegde foto, na het volgende kader, integraal opgenomen.

De reactie op het artikel heeft in het bijzonder betrekking op de hiernaast nogmaals afgedrukte foto. Deze foto behoorde bij een reportage in het blad 'Kroniek van de Week' met de aangehaalde titel.

Huissen, 6 september 2005

Geachte heer Sommers,

Terug van een korte vakantie vond ik het Kringblad nr. 3 in de bus. Mijn nieuwsgierigheid werd meteen gewekt bij het zien van de foto linksonder op de cover. Die kwam mij bekend voor. Snel het artikel 'Blijft er af!' opgezocht en jawel hoor, hier staat de foto waar mijn broer en ik jaren naar hebben gezocht en uiteindelijk hebben gevonden.

De 2 jongens op de foto met de mitrailleur zijn Jan Huisman (links) en Martin Huisman (rechts) zonen van Piet Huisman (de bakker in het verhaal). De foto is gemaakt naast het huis waar wij destijds woonden en waar nu Cafetaria Moos is gevestigd. De boer die wat achteraf woonde (in het Koninginnelaantje) is Metje Boerboom.

Hoewel het niet van historisch belang is wil ik toch het volgende kwijt over onze zoektocht. De foto werd gepubliceerd en het blad werd door mijn ouders gekocht. Dit blad is toen in de familie rondgegaan en vervolgens zoekgeraakt.

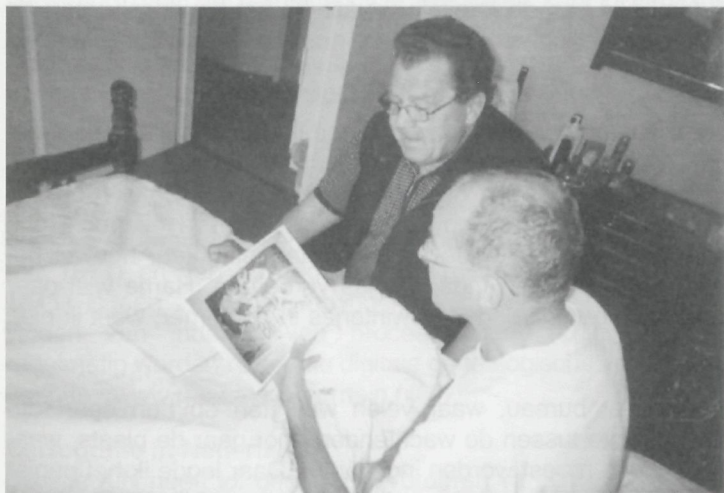
Naarmate we ouder werden, werd de drang om dit nummer op te sporen steeds groter. De speurtocht werd extra bemoeilijkt omdat we niet wisten in welk nummer en welke jaargang het stond.

In 2003 werd mijn broer ernstig ziek en kwam ik onder tijdsdruk.

Via de plaatselijke bibliotheek en de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag werd ik verwezen naar de Provinciale Zeeuwse Bibliotheek in Middelburg. Zij archiveren complete jaargangen. Samen met mijn vrouw ben ik naar Middelburg gereden en hebben we diverse jaargangen doorgespit en uiteindelijk met resultaat.

De fotograaf van de Bibliotheek heeft er een prachtige foto van gemaakt en de volgende ochtend ben ik er mee naar mijn broer gegaan. Hij was er enorm blij mee. Korte tijd later is hij overleden.

Toen ik eenmaal wist in welke jaargang en welk nummer het artikel stond, heb ik via internet een oproep geplaatst wat als resultaat had dat ik nu het originele volledige nummer heb.

Het overhandigen van de foto aan mijn broer Jan.

*Met vriendelijke groet,
Martin Huisman*

De brief is voor mij weer een bevestiging dat er een veelheid van goede redenen kan zijn waarom wij ons bezighouden met speurtochten in het verleden. Het '*historisch belang*' heeft -zo blijkt heel duidelijk uit de brief- niet de rechtvaardiging te zijn. Het is veel meer het belang dat wij er zelf aan hechten.

Met zijn brief heeft Martin Huisman mij overigens wel de zekerheid gegeven dat het aangehaalde artikel inderdaad in Bemmels speelde.

Gerard Sommers

't Is historisch

De juiste papieren?

Het gebeurde in de oorlog, in 1943. Veel jonge mannen moesten naar Duitsland om daar te gaan werken voor de voedselvoorziening of eventueel in de oorlogsindustrie. Iedereen van 19 tot 21 jaar werd opgeroepen om zich te laten keuren. Ik moest daar voor naar Nijmegen en ik ging er samen met een kennis, Harrie Hoefnagels, naar toe. Onderweg spraken we met elkaar af om te proberen in Duitsland bij elkaar te blijven.

Wat hij niet wist, was dat ik al een keuringsformulier in de zak had waarop stond dat ik arbeidsongeschikt was. Dat formulier had ik gekregen van een goede kennis, kapitein in het voormalig Nederlandse leger. Ik kende hem via Gerrit Nieuwkamp uit Nijmegen. De familie Nieuwkamp had een winkel in de Houtstraat. Zij haalden regelmatig melk bij ons thuis, zodoende kenden we elkaar goed. Een familielid van de kapitein werkte bij het keuringsbureau en die had een formulier -en wellicht meerdere, maar dat weet ik natuurlijk niet- te pakken gekregen.

Op de avond voordat ik naar de keuring moest, had ik dat formulier gekregen. Het werd die avond meteen helemaal ingevuld en de handtekening van een dokter Dagevos, een NSB'er, werd nagemaakt. Natuurlijk kon ik geen in vieren gevouwen formulier inleveren op het keuringsbureau. Het mocht ook niet kreuken. Daarom had ik een wijde winterjas aangetrokken, hoewel het hoogzomer was. Ik kon het papier onder die jas verbergen. Harrie wist daar niets van. Of hij het niet vreemd vond, een winterjas in de zomer, weet ik niet. Ik heb hem maar niets verteld.

Het was bar druk op het bureau, waar velen wachtten op hun beurt om gekeurd te worden. Ik glipte tussen de wachtenden door naar de plaats, waar het formulier na de keuring moest worden ingeleverd. Daar legde ik het papier neer. Ik kreeg hiervoor een vergunning om thuis te mogen blijven. Daarmee liep ik naar de uitgang. Opeens werd ik nageroepen door een ambtenaar. Ik dacht dat het een NSB'er was die ik kende en ik deed net alsof ik niets hoorde. Maar hij kwam mij achterna gelopen. Ik kon hem niet ontwijken zonder flink op te vallen en hoopte er het beste maar van.

Het bleek een bekende te zijn, een 'goede' arts, een collega van de 'foute' arts Dagevos. Hij was degene die de papieren voor me gepikt had. Hij wilde alleen weten hoe het afgelopen was. Ik vertelde hem dat ik was afgekeurd en daarmee feliciteerde hij me. Zonder verdere problemen kon ik naar buiten en toen, opgelucht, naar huis.

Hennie Derksen

Internetwetenswaardigheden

Genlias Monitor en Digitale Stamboom Monitor

Voor de speurtocht naar genealogische gegevens op internet bestaat een tweetal hulpmiddelen, waarmee het zoeken nog makkelijker wordt. Met Genlias Monitor worden zoekacties uitgevoerd op de gegevens van Genlias, het gezamenlijke product van de regionale historische centra en rijksarchieven in Nederland. Met Digitale Stamboom Monitor voert u zoekacties uit op de gegevens van Digitale Stamboom, het product van diverse gemeente-archieven en regionale historische centra. De werking van beide sites is eenvoudig: je meldt een zoekopdracht aan, waarin je een naam opgeeft en eventueel nog andere kenmerken, zoals plaatsnaam of periode. Genlias Monitor of de Digitale Stamboom Monitor zal dan op gezette tijden met dit zoekprofiel een zoekactie starten op de databases van respectievelijk Genlias of Digitale Stamboom en u krijgt een e-mail bericht toegestuurd met een verwijzing naar de resultaten. De resultaten kunt u vervolgens ophalen. Op deze manier kunt u de belangrijkste familienamen in uw onderzoek automatisch in de gaten houden.

Zie <http://www.genliasmonitor.nl/> en <http://www.digitalestamboommonitor.nl/>

Genealogie in de Achterhoek

Dit is een website voor digitale genealogische gegevens in de Achterhoek. Het betreft o.a. transcripties van de originele registers van doopboeken – trouwboeken - lidmatenboeken - begraafboeken - etc. Ook van de burgerlijke stand (na 1811) en van de zogenaamde municipaliteitshuwelijken (periode 1796-1811) is een aantal bewerkingen beschikbaar. Tevens zijn er gegevens te vinden van indexen van procesdossiers (Oud Rechterlijk Archief) en regelmatig worden relevante digitale genealogische items toegevoegd.

Zie <http://www.genealogiedomein.nl/>

Cartografie in Nederland

De site KiN heeft tot doel het bevorderen van de kennis van de cartografie in Nederland. Het is een site waar iedereen die iets wilt weten op het gebied van de cartografie op terecht kan: of om een direct antwoord te vinden of om doorverwezen te worden naar de juiste plek. Zie <http://www.kartografie.nl/>

Atlas 1868

Deze site bevat meer dan 1200 kaarten van Nederlandse gemeenten ingedeeld per provincie. De kaarten zijn overgenomen uit de bekende boeken van J. Kuyper, namelijk Gemeente Atlas van de provincie <provincie>. De kaarten zijn gemaakt tussen 1865-1870 en naar officiële bronnen bewerkt door Hugo Suringar, Leeuwarden. Zie <http://www.kuijsten.de/atlas/>

Contributie 2006 nu alvast betalen? Heel graag!

Recent ontvingen we het overzicht van de banktarieven voor het komende jaar. Daaruit blijkt duidelijk dat het voor onze vereniging het goedkoopst is dat u de contributie op eigen initiatief betaalt: per overschrijvingsformulier of via internetbankieren. Wij roepen onze leden daarom bij deze graag op om de contributie voor 2006 te betalen. De bedragen zijn gelijk gebleven aan die van voorgaande jaren. Dus bedraagt de contributie voor één lid uit een gezin € 12 en voor ieder volgend lid uit hetzelfde gezin € 4,50 extra. Het verschuldigde bedrag kan worden overgemaakt op onze rekening bij de Rabobank: 10.57.26.443. Voor uw hulp bij het op deze manier besparen van bankkosten bedanken wij u vriendelijk!

Voor de leden die het lastig vinden om met bankoverschrijvingen te werken of die geen toegang hebben tot internetbankieren blijven we uiteraard gewoon de mogelijkheid bieden om gebruik te maken van onze acceptgiro. Omstreeks begin april zullen alle leden die op dat moment de contributie 2006 nog niet hebben voldaan een acceptgiro van ons ontvangen.

Het bestuur

Toespraken bij een huwelijk

Wie meent, dat de ambtenaar van de Burgerlijke Stand telkens als er een bruidspaar voor hem verscheen om in het huwelijk te treden, een nieuwe toespraak in elkaar moest sleutelen, heeft het mis. Natuurlijk moest de ambtenaar de toespraak enigszins op het bruidspaar toesnijden, maar in 1941 werd door de gemeente Bemmelen het boek *Huwelijkstoespraken ambtenaar van de burgerlijke stand*, geschreven door Pfeiffer, aangeschaft. En zo zijn we weer een illusie armer.

Joop Verburg

Agenda

Historische Kring Bemmelen

Vanwege het naar voren schuiven van de indieningstermijn voor de aanvraag van subsidie, bestaat het voornemen om de algemene ledenvergadering met ingang van 2006 niet meer in mei, maar eerder in het voorjaar te houden. Onze leden ontvangen hiervoor bijtijds een schriftelijke uitnodiging.

In de komende periode zal de openstelling van de kringhuisvesting op 28 februari vervallen.

Historische Kring Gende – Programma lezingen voorjaar 2006

- *Misdaad en Lijfstraffen in Gelderland*

De heer Dick Schlüter zal de lezing 'Misdaad en Lijfstraffen in Gelderland' verzorgen. De lezing wordt aangevuld met dia's zodat we een beeld krijgen van de gruwelijkheden. Waarschijnlijk zullen er hierbij wat rillingen door u heen gaan. Hij probeert voor deze lezing ook nog materiaal te bemachtigen uit de directe omgeving van Gendt.

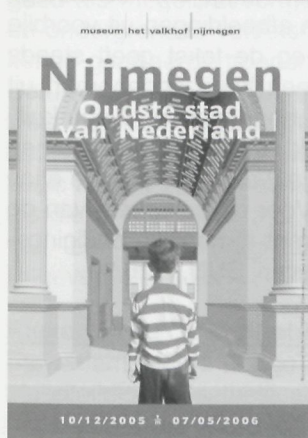
Datum: woensdag 25 januari 2006. Aanvang: 20.00 uur. Plaats: Villa Ganita, Nijmeegsestraat 19, Gendt.

- *Van Schaakbord tot Stamboom*

Willem Rasing gaat tijdens zijn lezing over genealogieonderzoek uitleggen wat een schaakbord met een stamboom te maken heeft. Hij zal u informeren hoe u aan de hobby van genealogie kunt beginnen zonder er halverwege achter te komen dat u op het verkeerde pad bent. Gedurende de lezing zullen diverse termen en begrippen verduidelijkt worden aan de hand van een diaprojectie. Het wordt een avond waar de beginnende genealoog maar ook 'gewone' belangstellenden veel van zullen opsteken.

Datum: woensdag 22 maart 2006. Aanvang: 20.00 uur. Plaats: Villa Ganita, Nijmeegsestraat 19, Gendt.

Museum Het Valkhof Nijmegen – Nijmegen, oudste stad van Nederland

Een paradijs voor archeologen wordt Nijmegen wel genoemd. Inwoners zijn er mee vertrouwd dat in de stad voortdurend wordt gezocht naar sporen van het verleden. Nijmegen was niet alleen de eerste Romeinse stad in Nederland, maar ook verreweg de belangrijkste. Met de tentoonstelling 'Nijmegen, oudste stad van Nederland' laat Museum Het Valkhof bezoekers op aansprekende wijze kennis maken met dit roemrijke verleden. Het museum laat de hoogtepunten zien van wat er de afgelopen 25 jaar bij archeologisch onderzoek is gevonden. Spectaculair onderdeel van de presentatie is het gereconstrueerde gezicht van een rijke vrouw uit de 4^e eeuw, van wie het skelet in 2001 werd

aangetroffen in een loden sarcofaag in de Nijmeegse binnenstad. Die ontdekking zorgde voor een heuse mediahype in Nederland.

De tentoonstelling, die tot stand kwam in samenwerking met het Bureau Archeologie van de Gemeente Nijmegen, is te zien van 10 december 2005 t/m 7 mei 2006 in Museum Het Valkhof en vormt het feestelijke sluitstuk van de viering van het 2000-jarig bestaan van Nijmegen.

Museum Het Valkhof, Kelfkensbos 59, Nijmegen, www.museumhetvalkhof.nl
Open: di-vrij: 10-17; za, zo, feestdagen 12-17 uur.

Boeken

Van de regionaal verschenen boeken zal ik er deze keer een aantal bespreken. Twee interessante atlassen wil ik noemen, te weten: de historische atlas van de Ooijpolder en Duffelt en de grote historische topografische atlas van Gelderland uit het eerste decennium van de vorige eeuw. Vervolgens komen aan bod: Terugblik, Geloven komt van boven, Tussen twee bruggen, een uiterst nauwkeurige verhandeling over Gendt in de aanloop tot en vooral de laatste jaren van de Tweede Wereldoorlog en tenslotte alweer het derde boek van het duo Bongers en Bremer, maar nu met een beeld van de streek door de ogen van een aantal bewoners: Kieken in de Over-Betuwe.

De historische atlas van de Ooijpolder en Duffelt

Deze atlas behandelt de streek van het rivierengebied tussen Kleef en Nijmegen, haar ontstaan en de daarop gevolgde natuurlijke veranderingen en menselijke ingrepen. Het gebied dankt in deze vorm zijn ontstaan aan de laatste ijstijd: de voor de ijsmassa uitgeduwde stuwwallen en de kleinere beekdalen uitgeschuurd door het smeltende ijs. De aanleg van dijken be- teugelde de rivier, waardoor ook wonen buiten de kleine verhogingen in het landschap mogelijk werd. Dat het leven daar als gevolg van de vele overstromingen veel harder was dan in de 'veilige' steden krijgt ook de nodige aandacht. Het boek bevat prachtig kaartmateriaal en afbeeldingen uit voorbije tijden, is chronologisch en thematisch opgebouwd en de tekst geeft steeds een puntig en helder beeld. Zo is er bijvoorbeeld een kaart opgenomen uit 1741 waarin de volgende Bemmelse huizen zijn aangegeven: 'Leemkuil', 'Kinkelenburg', 'PollenBeering', 'Brugdijk' en 'de Plak', stuk voor stuk namen die we thans ook nog tegenkomen. Maar natuurlijk gaat deze historische atlas vooral over de 'overkant', ten zuiden van de Waal. Voor de bewoners van de noordelijke gronden is de zeer geheime IJssellinie met al haar verdedigingswerken nog vermeldenswaard. Uitgegeven door Uitgeverij SUN, € 26,50.

De grote historische topografische atlas van Gelderland

Deze herdruk was meteen een pak van mijn hart. Toen ik in Bemmelse kwam wonen in 1993, bracht ik direct een bezoek aan de plaatselijke bibliotheek. Daar trof ik ook de historische topografische atlas aan, maar de pagina's die betrekking hadden op Bemmelse waren er uitgescheurd.... en vervangen door een aantal kopieën. Het boek is een prachtig werk in een schaal van 1:25000. Jammer dat het dorp Bemmelse er verdeeld over 4 pagina's is opgenomen en wel zonder overlap, want dat werd in die tijd nog niet gedaan. Grappig is het die kaart van toen eens te vergelijken met de recent door de ANWB uitgebrachte topografische atlas van Gelderland op dezelfde schaal. Dan zie je pas goed wat er de afgelopen honderd jaar allemaal is veranderd.... De prijs van dit boek bedraagt € 36.

Terugblik, Geloven komt van boven

Ook dit jaar heeft de Stichting Tabula Batavorum weer een thematisch boek uitgegeven over de Betuwe. Deze keer gaat het over de plaats en positie en ook erfenis van kerk en religie. In negentien artikelen worden door ervaren auteurs zeer uiteenlopende onderwerpen behandeld. De ontwikkeling van de religieuze groepen, de verschillen in kerkenbouwstijlen en de ontwikkeling van het kerkelijke ambt. Interessante materie en de moeite van het lezen waard. Uitgegeven door de Stichting Tabula Batavorum, € 19,50

Tussen twee bruggen, Gendt in de Tweede Wereldoorlog

Wim Otemann was bij het uitreiken van het eerste exemplaar zichtbaar ontroerd, maar ook opgelucht dat zijn speurwerk en schrijfwerk erop zat. Het boek was af.

Otemann behandelt de jaren dertig, de aanloop tot de oorlog, waarin het leven zo geregeld was. Alles had zijn plaats en functie, ieder wist zijn plek... Toen kwam de mobilisatie. Ieder dorp of stadje had wel een aantal ingekwartierden. Al snel werden die ingepast in het zo brave leven van alle dag. Toen begon de oorlog... Van dag tot dag worden de gevechtshandelingen verslagen en opgetekend uit de persoonlijke ervaringen. Toen kwam de periode van bezetting. De bevolking zocht naar een manier van overleven en het leven werd zo goed als mogelijk voortgezet. Daarnaast was er de wereld van onderduikers en ondergrondse verzetsmensen. De grote verandering kwam toen de oprukkende geallieerde troepen aan hun operatie Market Garden en dus aan onze Betuwe begonnen. De veroverde posities bleken niet houdbaar en steeds weer opnieuw veranderde de frontlinie. De burgerbevolking trok weg of werd geëvacueerd. Ook die herinneringen werden door Otemann vastgelegd, om zoals hij zelf zei: "Er zijn er nu nog enkelen die er iets over kunnen vertellen, als die er niet meer zijn, kan het niet meer opgetekend worden". Het boek is van een aantal registers voorzien en derhalve goed gedocumenteerd. Uitgeverij BDU, € 17.

Kieken in de Over-Betuwe

De samenstellers Bongers en Bremer hebben zich na een tweetal regionale thrillers gericht op de dierbare plekken van de Over-Betuwe. De formule die ze daarbij hebben gebruikt, is het interview van een aantal bewoners op de plek die hen om persoonlijke reden zo dierbaar is. Tegelijkertijd opent dat de mogelijkheid om een beetje dieper in te gaan op de betekenis van die plek in algemene zin. Daardoor is het een leuk boek geworden met voor elk wat wils. De toevoeging van een aantal historische kiekjes maakt het werk af. Het boek is uitgegeven door de schrijvers zelf en kost € 19,95.

Al deze boeken zijn te koop bij Boekhandel Polman, Dorpsstraat 42 in Bemmel.

Frans Polman

Advertenties 1929

Postgiro No. **143909**

W. J. PETERS

Gediplomeerd Kweker

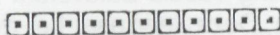
BEMMEL

Boomkweekerij

Levert uit voorraad alle
soorten Vrucht- Sier- en
Laanboomen, Rozen en
Conifeeren.

Commissionair in alle
soorten Fruit en Groenten

Beleefd aanbevelend

**Heeren Tuinders en
Groentenkweekers**

wij leveren U BROEIRAMEN
LIJSTEN in elke gewenschte
maat; prima kwaliteit en af-
werking tegen den laagsten
prijs.

J. C. Folmering & Zoon
Timmerlieden en Aannemers

Machinale Houtbewerking
HAALDEREN gem. Bommel

De Rietmattenfabriek

„GENDT”

te **GENDT**

levert prima

RIETMATTEN

voor elk bedrijf,
tegen concurree-
rende prijzen

Vraagt aanbieding

HEBT GIJ AL EENS BLOEMEN GEKOCHT BIJ

A. TERSTEGEN

BLOEMIST - VOSSENHOL - BEMMEL

W. J. STOFFELS - BEMMEL

— **TIMMERMAN EN AANNEMER** —

SPECIAAL ADRES VOOR

**KASSENBOUW - BROEIRAMEN
EN EENRUITERSLIJSTEN**

in Amerikaansch Grenen, Lerken en gewoon Grenenhout.

— **TEGEN UITERST CONCURREERENDE PRIJZEN** —

Historische Kring Bommel

Secretariaat: J. Verburg,
Teselaar 61,
6681 BE Bommel.

Bankrekening: Rabobank Bommel 10.57.26.443

Internetadres: <http://go.to/historischekringbommel>

Samenstelling bestuur:

Tel: (0481-)

Drs. M.H.J.M. Kocken
(voorzitter/archeologie)

Klein Rome 28,
6681 PB Bommel.

465522

J. Verburg
(secretaris)

Teselaar 61,
6681 BE Bommel.

461603

G.J. Sommers
(penningmeester)

De Houtakker 1,
6681 CW Bommel.

464933

M.J.P. Janssen-v.Gelder
(documentatie)

Dorpsstraat 8,
6681 BN Bommel.

464349

A.B.P.M. Stuart
(genealogie)

Bakershoeve 106,
7326 DM Apeldoorn.

055-5410637

Redactie:

De redactie voor deze uitgave werd gevormd door Maria Janssen, Marc Kocken, Gerard Sommers, Adri Stuart en Joop Verburg. Kopij en andere berichten voor de redactie kunnen worden ingeleverd bij de redactieleden.

Lidmaatschap Historische Kring Bommel:

Deze uitgave wordt gratis verspreid onder de leden van de kring. Wilt u ook lid worden, aanmelding kan plaatsvinden bij het secretariaat. De contributie bedraagt € 12,00 per jaar; tweede en volgende gezinsleden betalen € 4,50. Cadeaubonnen waarmee u familie, vrienden of bekenden een jaar-lidmaatschap kunt schenken, zijn verkrijgbaar bij de secretaris.

